

FRANSIZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE FRANSIZ BÜYÜKELÇİ EDOUARD-ANTOINE DE THOUVENEL VE KIRIM SAVAŞI'NDA (1853-1856) MÜTTEFİK DİPLOMATLARIN NÜFUZ MÜCADELESİ*

Eyyub ŞİMŞEK**

Öz

Kırım Savaşı, Osmanlı diplomasi tarihinin önemli dönemeçlerinden biridir. Savaş, bir yönüyle Rusya'ya karşı askeri cephelerde sürerken; diğer taraftan diplomasi arenasında yürütülmüştür. Fakat bu mücadelenin önemli muhatapları aynı cephede savaşan Fransız ve İngilizlerdi. Mücadelenin temel amacı Osmanlı İmparatorluğu'nu reforma zorlamak ve bu reformu kendi amaçları doğrultusunda şekillendirmekti. Her iki ülkenin reformu yönlendirmekteki gayretlerinin temelinde ise İstanbul'daki nüfuzlarını artırmak yatmaktaydı. Hâlihazırda İngiltere uzun süredir İstanbul'daki temsilcisi Lord Stratford vasıtası ile etkin bir politika izlemekteydi. Fransa için ise Kırım Savaşı Napolyon Bonapart (1769-1821) döneminden beri sancılı bir sürece giren Osmanlı İmparatorluğu ile olan kadim dostluğunu yenileme adına önemli bir fırsattı. Dolayısıyla evvela İngilizlerle diplomatik bir mücadele kaçınılmaz hale gelmişti. Bu çalışma, savaşın artık müttefikler tarafından kazanılacağına aşikâr olmaya başladığı 1855 yılı itibarıyla İstanbul'daki diplomatik mücadelenin ortaya çıkışına odaklanmaktadır. Her ne kadar mücadele Fransız Büyükelçi Thouvenel (1855-1860) ile İngiliz Büyükelçi Stratford (1824-1829/1842-1858) arasında geçmişse de mücadeleye asıl yön verenler Osmanlı Sultanı Sultan Abdülmecid ile Âlî Paşa ve Fuad Paşa olmuştur. Neticede Fransızlar bu mücadelenin kazananı olarak görünmüşlerse de bunu isteyen irâde Osmanlılardan başkası değildi.

Giriş

1853 yılında Kutsal Topraklar meselesi bahanesiyle Rusya'nın Osmanlı'ya karşı başlattığı savaş, kısa bir süre sonra Avrupa'nın büyük devletlerinin bir hesaplaşma mücadelesine döndü. Savaşın ilanından kısa bir süre sonra İngiltere ve Fransa Osmanlı İmparatorluğu ile aynı cepheyi paylaştı ve böylece müttefik devletler adı verilen bir blok oluştu. Bu ittifaka savaşın sonlarına doğru Sardunya da katıldı.¹ 1855 yılının ortalarında

* Bu makale, 2013 yılında tarafımdan KTÜ'de hazırlanan "Kırım Savaşı (1853-1856) ve Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğretim Üyesi Aksaray Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, eyyubsimsek@aksaray.edu.tr

¹ Kırım Savaşı hakkındaki literatürün genel bir değerlendirmesi ve savaşa ilişkin olarak bkz., Candan Badem, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017. Savaş hakkında ayrıca bkz. İbrahim Köremezli, "Ottoman War on the Danube: State, Subject, and Soldier (1853-1856)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2013); Mustafa Budak, "1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993) Besim Özcan, *Sinop Deniz Felaketi*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları, 2008; Figen Taşkın, "Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ekonomik Etkileri ve İşe Sorunu" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007); *Kırım Savaşı*, (Der.) Aziz Kaylan, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1975; Saim Besbelli, *1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, 1977; Fatih Akyüz, "Kırım Savaşı'nın Lojistiğinde İstanbul'un Yeri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi

Kırım Savaşı'nın gidişatında önemli değişiklikler meydana geldi. Her şeyden önce 1854 yılının Ekim ayından itibaren işgal altında bulunan Sivastopol'da müttefikler sona doğru yaklaşmışlardı. Artık savaş kadar, sonrasına ilişkin planlar da ortaya çıkmaktaydı. Müttefik kuvvetler, Rus Çarlığı ordusu karşısında önemli bir üstünlük elde etmişlerdi. Fransa açısından bakıldığında, baştan beri İngiltere'nin yörüngesinde devam eden savaşta ilk kez askeri bakımdan söz sahibi olabilecek bir seviyeye erişilmişti.² Rus ordularına karşı Fransız askerlerinin elde ettikleri başarıların yanında, Fransız ordusunun nicelik bakımından İstanbul'da İngilizlere olan üstünlüğü de önemli bir avantaj olarak görülmeye başlandı. Özellikle Malakov Savaşı'nda elde edilen ve Sivastopol Kuşatması'ndaki Fransız başarısı, Osmanlı devlet adamlarında önemli bir etki yaptı. İngiltere'nin baskıcı nüfuzundan bıkan Osmanlı devlet adamları tarafından Fransa, kadim dostluk hasebiyle de yeniden müttefik olarak değerlendirilmeye başlandı.³

Savaşın seyrinin değiştiği 1855 senesi Mart ve Ekim ayları arasında İstanbul'da bir dizi hadise meydana geldi. Önemleri kendi içerisinde değerlendirilerek anlamlandırılmış olan bu olaylara bir bütün olarak bakıldığında ortaya çok daha farklı bir tablo çıkmaktadır. Mısır'da Fransızların Süveyş Kanalı projesi ve Reşid Paşa'nın istifası, Thouvenel'in Fransızlar tarafından İstanbul'a elçi olarak gönderilmesi, Sultan Abdülmecid tarafından hükümet kanadında Reşid Paşa'nın dönüşünü engelleme adına yapılan değişiklikler ve son olarak Lord Stratford'un nüfuzunun kırılması birbiriyle sıkı sıkıya bağlı olaylardı. Birini diğerinden ayırmak neredeyse imkânsız olan bu gelişmeler, Sultan Abdülmecid'in hem iç hem de dış politikaya yönelik şuurlu bir tercihi ve bunun yansımaları idi. Özellikle 1838-1839 yılları arasındaki Londra elçiliğinden sonra Reşid Paşa, yapılacak olan reformlarla Osmanlı Devleti'nin kendisini Avrupa kamuyuna kabul ettirmesi gerektiğine inanmaya başlamıştı.⁴ Bu andan itibaren de Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa güçler dengesinde İngiltere'nin yörüngesine oturmasını imparatorluğun bekâsı için bir kurtuluş olarak görmekteydi. Bu

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü: 2006); *Savaşın Barışa 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Anlaşması (1853-1856) (22-23 Mayıs 2006)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007; Erdoğan Keleş, "Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2009); Alan Palmer, *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, (Çev. Meral Gaspiralı), İstanbul: Sabah Yayınları, 1999; Orlando Figes, *Kırım Son Haçlı Seferi*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: YKY, 2012; T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı*, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.

² Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, haz. Cavid Baysun, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s.40.

³ Stanley Lane-Pool, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe: From His Memoirs and Private and Official Papers*, 2, London: AMS Press, 1888, s.419.

⁴ Bayram Kodaman, *Les Ambassades de Moustapha Réchid Pacha à Paris*, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s.28; P. Challemel Lacour, "Les Hommes d'Etat de la Turquie, Aali Pacha ve Fuad Pacha", *La Revue des deux Mondes*, 73 (livraison du 15 Février), 1869, s. 896-897.

sebeple Lord Stratford ile yakın ilişkileri olmuş ve birlikte hareket etmişlerdi.⁵ Lakin hem Reşid Paşa hem de Lord Stratford'un aşırılıklarından bıkmış olan Sultan Abdülmecid her ikisine de cephe almaya karar verdi. Bunu yapabilmesi için de eski bir müttefike yani Fransa'ya yeniden ihtiyaç duymaktaydı. Sonuçta, 1855 Mart-Ekim dönemi, Napolyon Bonapart'tan bu yana tutarsız bir zeminde seyreden iki ülke arasındaki ilişkilerin eskiden olduğu gibi kadim dostluk zeminine oturtularak restore edilmesini sağlayan süreç oldu.

Kırım Savaşı süresince Fransa, İstanbul'da üç temsilci bulundururken; İngiltere sadece Stratford ile temsil edilmişti. Lynn M. Case'e göre bu istikrar-sızlığın temel nedeni, Fransız diplomatların İstanbul'da Lord Stratford'un nüfuzu karşısında çaresiz kalmalarıydı.⁶ Case'in bu iddiası doğru olmakla beraber, bir yönüyle eksiktir. Thouvenel'den önce aynı unvanla yani büyükelçi sıfatıyla görev yapan General Baraguey'in başarısızlığında ve İstanbul'dan ayrılmasında Fransa'nın Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Hamelin ile yaşadığı yetki kavgası da önemli bir paya sahiptir. Dolayısıyla Fransız yetkililerin kendi aralarındaki mücadelelerin de bu değişikliklerde önemli bir payının olduğu unutulmamalıdır. Keza Fransız Arşivlerinde bu yönde önemli dokümanlar mevcuttur.⁷ Case'in yorum eksikliği tam da buradan kaynaklanmaktadır. Case, çalışmasını İngiliz belgelerinden ve İngiliz bakış açısıyla ele almıştır ve aslında dile getirdiği görüş Lord Clarendon'a aittir.⁸ Fransa'nın Thouvenel'i İstanbul'a elçi olarak görevlendirmesi; İngilizlerle ya da Lord Stratford ile mücadelenin ötesinde bir amaca yönelikti. Fransa'nın amacı, Doğu'da kırılmaya yüz tutmuş nüfuzunu, Kırım Savaşı'nda kazanılan askeri zaferlerin de sağladığı fırsatlarla yeniden canlandırmaktı.⁹ Yani Lord Stratford ile mücadele etmek, hem Fransa hem de onun diplomatları için bir amaç değil; araçtı ve tek başına yeterli bir öneme sahip değildi. Fransa'nın İstanbul'da yani Doğu'nun merkezinde etkin olabilmesi için kendilerine yakın gördükleri kişilerin (Âlî Paşa ve Fuad Paşa)¹⁰ hükümte

⁵ Victor Langlois, "Réchid Pacha et les réformes en Turquie," *Revue de l'Orient, de l'Algérie et des Colonies*, 7, 1858, s.13.

⁶ Lynn M. Case, "A Duel of Giants in Old Stambul Stratford versus Thouvenel", *The Journal of Modern History*, 35/3, 1963, s.262.

⁷ Fransız Büyükelçisi General Baraguey ile Akdeniz Filosu Kumandanı Amiral Hamelin arasındaki mücadele için bkz. Eyyub Şimşek, "Sinop Baskının Fransız Kamuoyuna Yansımaları ve Fransız Filosunun Karadeniz'e Girişi (1853-1854)", *KAREN*, 3/3, 2017, s.69-102.

⁸ Case, *a.g.m.*, s.271.

⁹ *Archives du ministère des affaires étrangères français, Paris, (La Courneuve), Mémoires et Documents*, 114, s.288. (Bundan sonra AMAEF, Paris). "Thouvenel, İstanbul'a Fransa'nın Doğu âleminde kazandığı zaferlere layık bir saygı ve gurur ile anılmasını yeniden sağlamak gibi zor bir vazife yüklenerek gelmişti." La Baronne Durand de Fontmagne, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (Çev. Gülçiçek Soytürk), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977, s. 42.

¹⁰ Âlî ve Fu'ad Paşalar için bkz. Butrus Ebu Manneh, "Âlî ve Fu'ad Paşaların Bâb-ı Âli'deki Nüfuzlarının Kökleri" Çev. Fatih Yeşil, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006, s. 325-334; Yılmaz Öztuna, *Tanzimat Paşaları, Ali Paşa ve Fuad Paşalar*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006; Lacour, *a.g.m.*, s. 886-925.

kalmaları ve aktif rol oynamaları da son derece önemliydi.¹¹ İşte bu çalışmanın odaklandığı nokta da burasıdır.

1855 Mayıs'ının başında Sadrazam Mustafa Reşid Paşa, görevinden istifa etti. Genelde son dönem Osmanlı tarihi, özel de ise Abdülmecid dönemi için bakıldığında Sadaret kurumunda sık aralıklarla yapılan değişiklikler hiç de sıra dışı şeyler değildi. Asıl sıra dışı olan, Reşid Paşa'nın istifa etmesi ya da daha doğrusu düşürülmesi idi. Reşid Paşa daha önce üç defa sadrazamlık yapmıştı. Evvelki azilleri sultanın iç politikaya yönelik tasarrufları idi. 1855 Mayıs'ındaki çok daha farklı bir durum arz etmekteydi. Çünkü Reşid Paşa'nın son istifası, Islahat Fermanı ve Paris Antlaşması'na kadar devam edip, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politikasının yeni bir eksene oturacağı döneme giden süreçte gerçekleşen olaylar zincirinin ilk halkasını oluşturmaktaydı. Paşa'nın istifasına sebebiyet veren şey Süveyş Kanalı'na ilişkin gelişmelerdi.¹² Fransa, Mısır'da bir kanal açılması için girişimlerde bulunduğu sırada, Meclis-i Vâlâ Reisi Kâmil Paşa'nın Mısır Hidivi Said Paşa'ya yazmış olduğu ve Fransa'nın kötülendiği mektubun ortaya çıkışından sonra Reşid Paşa istifa etmek zorunda kaldı. Çünkü mektubun Reşid Paşa tarafından yazdırıldığı diplomatik kulislerde hızla yayılmıştı.¹³ Bu olaylar yaşanırken kendisinin yakın dostu Lord Stratford savaşa ilişkin gözlemler yapmak üzere Kırım'da bulunmaktaydı. Mustafa Reşid Paşa'nın istifasından hemen birkaç gün sonra hükümet yeniden şekillendi ve onun Viyana'daki görüşmelere Osmanlı temsilcisi olarak gönderilmesine karar verildi.¹⁴ Reşid Paşa'nın istifa ettiği dönemde Kamil Paşa da istifa etmişti. Böylece yeni kabinede birtakım değişikliklere gidildi. O dönemde Viyana'daki kongreye Osmanlı İmparatorluğu'nu temsil etmekle görevlendirilmiş bulunan Âlî Paşa,¹⁵ Sadaret'e getirildi. Hariciye Nezâreti'ne ise bu makamla birlikte Meclis-i Tanzimat Riyaseti'ni de uhdesine alan Fuad Paşa getirildi. Ayrıca, Şefik Paşa'ya hem Sadaret Kaymakamlığı hem de Kamil Paşa'dan boşalan Meclis-i Vâlâ riyaseti verildi. Bunların dışında Muhtar Bey, Maliye Nazırlığı'na ve Tevfik Bey de Tophane Nazırlığı'na atandılar.¹⁶ Sultanın kabinede üzerindeki

¹¹ Fransa Maslahatgüzarı olarak görev yapan Vincent Benedetti'nin Âlî Paşa ve Fuad Paşa ile ilgili olarak kullandığı ifadeler de bu noktaya işaret etmektedir: "Bize gelince sultanın güvenini kazanmış kişileri görmekten başka bir şey istemeyiz... Büyükelçiliğimizle her zaman uyumlu ilişkilere sahip olan bu nazırlar bizim sempaticimizi hak ediyorlar." AMAEF, Paris, *Affaires politiques-Affaires politiques jusqu'en 1896, Correspondance politique Turquie (Bundan sonra CPT)*, 320, Benedetti'den Walewski'ye, 25 Haziran 1855, s.353-354.

¹² Kemal Beydilli, "Mustafa Reşid Paşa", *TDVİA*, 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s.349.

¹³ Ferdinand Marie de Lesseps, *Lettres, journal et documents pour servir à l'histoire du canal de Suez*, Paris: Didier et cie., 1875, s.185-186.

¹⁴ AMAEF, Paris, *CPT*, 320, Benedetti'den Walewski'ye 3 Mayıs 1855, s.160-164.

¹⁵ BOA. A.AMD 54-26, (3 B 1271/22 Mart 1855).

¹⁶ *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfü Efendi Tarihi*, 9, (M. Münir Aktepe, Haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984, 9, s.117. Reşid Paşa'nın görevden ayrılması hakkında bkz. BOA. İ.DH. 321-20858, (16 N 1271/2 Haziran 1855); Âlî Paşa'nın Sadaret'e, Fuat Paşa'nın Meclis-i Tanzimat Riyaseti'ne ve Muhtar Bey'in Maliye Nezâreti'ne tayinleri hakkında bkz. BOA. İ.DH. 319-20692, (16 Ş 1271/4 Mayıs 1855); *Takvim-i Vekayi*, No: 523, 26 Ş 1271/14 Mayıs 1855; *Ceride-i*

yeni tasarrufu Reşid Paşa'nın Âlî ve Fuad Paşalar ile arasının açılmasına neden oldu.¹⁷

Bu tarihte Fransa Maslahatgüzarı olan Vincent Benedetti'nin yeni kabine hakkındaki görüşleri Fransa'nın hadiseye yaklaşımını göstermesi açısından son derece önemlidir. Ona göre yeni kabinenin kilit ismi Âlî Paşa ile onun kader arkadaşı Fuad Paşa, İstanbul'daki mevcut diplomatik kriz için en iyi garantiyi teşkil etmekteydiler. Ayrıca, Mustafa Reşid Paşa'ya nazaran kişisel kavgalardan daha uzak duran bu iki nazır, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya entegrasyonunu sağlayacak reformların devamından yana bir politika benimzediklerinden son derece önemli bir konumda yer almaktaydılar.¹⁸ Nitekim yeni kabine, Bâbîâlî'nin Viyana'da öngörülen maddeler üzerinde müttefiklerle daha uzlaşmacı bir yaklaşım sergileyeceğini Fransız sefaretine iletmişti.¹⁹

Reşid Paşa'nın kabineden uzaklaşması ile Fransa, tarihi bir fırsat ele geçirmiş oldu. Çünkü Kırım Savaşı'nın patlak vermesinden bu yana, Reşid Paşa ilk defa siyasi gelişmelerin dışında kalmıştı. Ama bunun kadar önemli bir diğer nokta ise sadrazamın Fransa'nın çıkarlarına zarar vermek istemesi yüzünden makamından olmasıydı. İstanbul'da yeniden nüfuz kurma adına eşsiz bir fırsat yakalanmıştı. Onun yokluğu uzun zamandır nüfuz kaybına uğrayan Fransa'nın Doğu'daki çıkarları açısından yeni bir dönemin başlangıcı olacaktı. Fransız Dışişleri Bakanı Kont Walewski, Reşid Paşa'nın gidişi ile Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başladığına şu cümlelerle işaret etmekteydi: *"Türkiye'de devlet işlerinde önde yer alanlar arasında bizi incitebilecek bir şahıs yer almamakta; bizim telaşa düşürebilecek bir kişi bulunmamaktadır."*²⁰

Fransa açısından normal ilişkilere başlanması, aynı zamanda savaşın sonuna doğru Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini gerçekleştirme adına önemli bir fırsattı; fakat Reşid Paşa'nın iktidarı kaybetmesi Fransa için kâfi değildi. Comte Walewski, yeni elçi Thouvenel'e bu konudaki yol haritasını çizmekteydi. Fransa yanlısı bir oluşumun amaca giden yolda ne kadar önemli olduğunu talimatnamede açıkça belirtmekteydi: *"İstanbul'da Fransız yanlısı bir oluşum mevcut değil ve bu, asla kabul edilemeyecek bir durumdur."*²¹ Bu sebeptendir ki Reşid Paşa'nın düştüğünü öğrenen müstakbel elçi Thouvenel, bu olay dolayısıyla, Benedetti'yi tebrik ediyordu. Bu arada hükümetin yeni şekli

Havadis, No: 739, 19 Ş 1271/7 Mayıs 1855; *Le Siècle*, 6 Mayıs 1855.

¹⁷ "...İşte bu tebeddülattan sonra Reşid Paşa'nın iki kanadları makamında olan Âlî Paşa ve Fuad Paşalarla aralarına şeker-âblık tatsızlığı hâsil oldu..." *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, 9, s.117; ayrıca bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, s.16.

¹⁸ *AMAEF, Paris, CPT, 320*, Benedetti'den Walewski'ye, 7 Mayıs 1855, s.167-172.

¹⁹ *AMAEF, Paris, CPT, 320*, Benedetti'den Walewski'ye, Mayıs 1855, s.205-206.

²⁰ *AMAEF, Paris, CPT, 320*, Benedetti'den Walewski'ye, s.297.

²¹ "...ne pas reconnaitre à Constantinople, l'existence d'un parti Français, c'est contester..." *AMAEF, Paris, CPT, 320*, s.298.

özellikle de Fransız nüfuzuna yakın olduğunu söylediği Âlî Paşa ve Fuad Paşa'nın en önemli mevkileri işgal etmesi Thouvenel'i o kadar şaşırttı ki hükümetin yapısını "harika" olarak değerlendirmekteydi ve hem Benedetti'ye hem de bu iki Osmanlı nazırına Allah'tan kuvvet vermesini dilemekteydi.²²

I. Thouvenel ve Stratford'a Dair Kısa Malumat

Edouard Antoine de Thouvenel, bir generalin oğlu olarak 11 Kasım 1818'de Verdun'de dünyaya geldi. 21 yaşında daha henüz eğitimini yeni tamamlamışken Macaristan ve Eflak taraflarına seyahatte bulundu. Daha sonra bu gözlemlerini *la Hongrie et la Valachie, souvenirs de voyages et notices historiques*²³ adıyla kitaplaştırdı. Bu eserden iki yıl sonra Fransız Dışişleri Bakanlığı'na girdi. Böylece diplomatik kariyeri başlamış oldu. İlk Dışişleri görevini 1844'te Belçika'da üstlendi. Brüksel'de Fransız Elçiliği'nin ataşeliğini yaptı. Hemen bir yıl sonra da Atina'da Elçilik Sekreterliği'ne getirildi. 1848 İhtilali'nin patlak verdiği dönemde Fransa'da Temmuz Monarşisi'nin²⁴ sona ermesiyle Atina'da bir süre vekâleten fevkalade elçi unvanıyla Fransa'yı temsil etti. Akabinde kısa bir süreliğine yetkileri elinden alınsa da General Cavaignac tarafından yeniden görevine iade edildi. III. Napolyon'un iktidara gelişi²⁵ ile Thouvenel, diplomasi kariyerinde hızla yükselmeye başladı. III. Napolyon'un cumhurbaşkanlığı döneminde, orta elçi sınıfına yükseltilerek Münih'e tayin edildi.

Napolyon'un imparatorluğunu ilan etmesi ile Dışişleri Bakanlığı'nda kritik bir konum elde eden ve Dışişleri Direktörü olan Thouvenel artık Fransız Dışişleri'nin gözde isimlerinden biri haline gelmişti. Kırım Savaşı dönemine gelindiğinde Thouvenel önce Atina'ya büyükelçi olarak gönderildi. Fakat İstanbul'da yaşanan hadiseler, özellikle de Lord Stratford'un bir türlü kırlanmayan nüfuzu karşısında Fransa, Thouvenel'i İstanbul'a büyükelçi sıfatıyla atadı. Thouvenel, buradaki görevi esnasında Eflak-Boğdan sorunda Avusturya ve Süveyş Kanalı projesinde ise İngiltere elçisi ile kıyasıya bir mücadele içerisine girdi. Her iki mücadelede elde ettiği başarılar neticesinde 1859'da senatör

²² Louis Thouvenel, *Pages de l'histoire du Second Empire d'après les papiers de M. Thouvenel*, Paris: Plon Nourrit et Cie, 1903, s.150-152.

²³ Edouard Antoine de Thouvenel, *la Hongrie et la Valachie, souvenirs de voyages et notices historiques*, Paris: Arthus Bertrand, 1840.

²⁴ 1830'da yaşanan ihtilal ile Orléans Hanedanı'na mensup Louis-Philippe 1848'e kadar Vatandaş-Kral olarak ülkeyi yönetti. Bu dönem, Fransa tarihinde Temmuz Monarşisi (*La Monarchie de Juillet*) olarak anılır.

²⁵ Fransa'da 10 Aralık 1848'de gerçekleştirilen devrim ile Kral Louis-Philippe tahttan indirildi. Yapılan seçimlerden sonra Napolyon Bonapart'ın yeğeni Louis Napolyon, Cumhurbaşkanı seçildi ve 1851'e kadar bu sıfatla Fransa'yı yönetti. Gerçekleştirdiği darbeden sonra (*coup d'état*), 2 Aralık 1852'de kendisini imparator ilan etmesiyle, Fransa tarihinde 1870 Prusya Savaşına kadar devam edecek olan İkinci İmparatorluk dönemi başlamış oldu. Roger Price, *III. Napoléon and the French Second Empire*, London: Taylor & Francis, 1997; J.M. Thompson, *Louis Napoleon and Second Empire*, The Noonday Press Language, New York, 1955.

oldu. Daha sonra 7 Ocak 1860'ta Kont Walewski'nin yerine Dışişleri Bakanlığı görevine getirildi. İki yıl boyunca Dışişleri Bakanı olarak Fransız kabinesinde yer alan Thouvenel, önce İtalya ve Suriye olayları, ardından Eflak-Boğdan'da yaşanan olumsuz gelişmeler neticesinde 15 Ekim 1862'de istifa etmek zorunda kaldı. 1865'e kadar Fransa Senatosu'ndaki çalışmalarla ilgilenen Thouvenel, 1866'da Paris'te Lüksemburg Sarayı'nda öldü.²⁶

Kırım Savaşı devam ederken Dışişleri Direktörlüğü görevini yürüttüğü esnada Dışişleri Bakanı Drouyn de Lhuys ile aralarında yaşadıkları bir tatsızlık nedeniyle Thouvenel görevinden istifa etti. Onun gibi yetenekli bir hariciyeciden mahrum kalmak istemeyen III. Napolyon, ona İstanbul'da büyükelçilik görevini teklif etti ve genç Thouvenel de hiç düşünmeden imparatorun bu cazip teklifini kabul etti.²⁷ Böylece Thouvenel, 3 Mayıs 1855'te alınan kararla İstanbul'a büyükelçi olarak atandı.²⁸

Fransa için İstanbul'da nüfuzunu yeniden hissettirmenin en kesin yolu, İngiliz elçisi ile doğrudan mücadeleye girişmektir. İngiliz elçi Lord Stratford, diplomatlık hayatının neredeyse tamamını Osmanlı topraklarında icra etmişti. 1808 yılında başlayan ilk Osmanlı macerası aralıklarla devam etse de otuz yıla yakın sürmüştü. Londra'da 4 Kasım 1786 tarihinde doğan Stratford Canning Eton'da okudu, Cambridge Üniversitesi'nde iki dönem tahsil gördükten sonra buradan ayrıldı. Hariciye'ye girdikten sonra 1808 yılında İstanbul Büyükelçiliği'ne atanan Robert Adair'in yanına başkâtip olarak atanmasıyla Canning'in Osmanlı İmparatorluğu nezdindeki ilk görevi başlamış oldu. Robert Adair 1810 yılında İstanbul'dan ayrılrsa da onun tavsiyesi üzerine, Canning ortaelçi olarak İstanbul'da kaldı ve 1812 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında Bükreş Antlaşması'nın imzalanmasında önemli bir rol oynadı. Haziran 1812'de İngiliz iç politikasında bir görev alma umuduyla hariciyedeki işini bırakarak İngiltere'ye dönse de istediğini elde edemedi. İstanbul'a büyükelçi olarak atanmadan önce 1814-1818 yılları arasında Bern'de 1819-1823 yılları arasında da

²⁶ Thouvenel'in biyografisi için bkz. Fatma Uygur, "XIX. Yüzyıl Fransız Seyyah ve Diplomatı Edouard Antoine Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti", (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015) ; Nora Şeni, *Marie ve Marie Konstantiniye'de Bir Mevsim (1856-1858)*, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları, 1999; *Annuaire encyclopédique: Politique, économie sociale, statistique, administration, sciences, littérature, beaux-arts, agriculture, commerce, industrie*, 7, Paris: Bureau de l'Encyclopédie du XIXe siècle, 1867, s.1635-1637; Thouvenel, *Pages de l'histoire du second Empire*, s. 460-461. Thouvenel'in İstanbul'a dair izlenimleri için ise bkz. Fatma Uygur, "Fransız Büyükelçi Edouard Antoine Thouvenel ve İstanbul, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi" *Turkish Journal of Social Research*, 18/3, s. 353-378, 2014.

²⁷ Vincent Benedetti, *Essais diplomatiques (nouv. sér.)*, Paris: E. Plon, Nourrit et cie, 1897, s.296.

²⁸ Aynı kararnamede Maslahatgüzar Benedetti de fevkalade elçi sıfatıyla İran'a görevlendirildi. *Journal des débats politiques et littéraires*, 6 Mayıs 1855; *Le Siècle*, 6 Mayıs 1855. Kritik bir dönemde yapmış olduğu maslahatgüzarlık görevi Bâbiâli tarafından takdir edilen Benedetti'ye ikinci dereceden nişan verildiği gibi İstanbul'dan ayrılmadan önce kendisine, üzerinde Sultan Abdülmecid'in tasvirinin yer aldığı son derece pahalı bir kutu, hatıra olarak hediye edildi. *BOA.İ.HR* 123-6128, (22 Za 1271/6 Ağustos 1855).

Washington'da görev yaptı. Bundan sonraki dönemde Yunan isyanıyla başlayan hadiselerde Stratford yeniden İstanbul'daki sahnede yerini aldı ve 1824-1832 yılları arasında yapmış olduğu büyükelçilik görevine 1842 yılında tekrar getirildi. Kırım Savaşı esnasında bu görevini sürdürmekteydi.²⁹

II. Thouvenel'in Misyonu

Reşid Paşa ve Lord Stratford ile istenilen uyumun sağlanamaması nedeniyle Thouvenel'i İstanbul'a göndermeyi uygun gören Fransa için bu sırada önemli bir fırsat doğdu. Reşid Paşa görevden alınmış, Âlî Paşa Sadrazamlığa getirilirken, Fuad Paşa da Hariciye Nazırlığı ile görevlendirilmişti.³⁰ Bu durum Fransa için ilişkilerin normalleşmesi anlamına gelmekteydi. Şimdi Fransa, Osmanlı Hükümeti nezdinde büyükelçi sıfatıyla temsil edilebilirdi. Büyükelçi sıfatındaki General Baraguey'in İstanbul'dan bir kriz sonucu ayrılması Fransa'nın tepkisini çekmiş ve bir yıla yakın bir süre Fransız temsilciliği maslahatgüzarlık seviyesinde kalmıştı. Mustafa Reşid Paşa ve İngiliz büyükelçisi Lord Stratford'un İstanbul'da Fransa'ya şans tanımayan tutumları, Reşid Paşa'nın istifasıyla bir anda değişmişti. Bu durumda Fransa'nın çıkarlarını koruma adına daha fazla yetkiye sahip bir temsilcinin gönderilmesi gerekmekteydi. Bu sebeple bizzat III. Napolyon, Edouard Thouvenel'in İstanbul'a büyükelçi olarak atanmasına karar verdi.³¹

İstanbul'a geldiğinde Thouvenel genç sayılabilecek bir yaşta idi. Şeni'ye göre yaşının vermiş olduğu hırslı yapısına rağmen, genç diplomat bir o kadar da ihtiyatlı bir karaktere sahipti. Macaristan ve Eflak seyahatleri ona Osmanlı dünyasını tanıma imkânı sağlamış, Yunanistan'da ifa etmiş olduğu elçilik görevi de doğu algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. İnançlı bir Katolik olmasına rağmen dönemin Avrupası ve ülkesi Fransa'daki Müslümanlar ve Türklere karşı klişeleşmiş ön yargılardan uzak durmaya özellikle çaba göstermekteydi. Kendi tecrübe ve gözlemlerine dayanarak, tarihi olayları kendi fikir dünyasının en önemli referans kaynağı olarak alan Thouvenel, Türklere karşı yaklaşımında daha gerçekçi bir bakış açısını yakalamaya çaba göstermekteydi.³² Hatta Avrupa'nın kolektif bilinçaltında oluşmuş olan önyargıları da şiddetle eleştirmekten kaçınmayan bir dünya görüşüne sahipti. Bunun en güzel

²⁹ Şeyma Dereci, "Stratford Canning'in İstanbul Elçiliği (1824-1832)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), s.5.

³⁰ İngiliz Hükümeti, Reşid Paşa'nın görevden alınması ve yerine Âlî Paşa'nın atanmasına ilişkin olarak sadece memnuniyetini belirtmekle kalmış ve herhangi bir itirazda bulunmamıştı. İngiltere'nin Haziran 1855 itibarıyla gündeminde olan konu Osmanlı tebası Hıristiyanlara yönelik reformlardı. Londra elçisi Musurus'un bu konudaki raporu için bkz. *BOA.HR.SFR* (3) 21-24, (4 Haziran 1855).

³¹ Thouvenel'e gönderilen talimatnamede kullanılan bir ifade bu yönde oldukça manidardır: "Napolyon, İstanbul ile diplomatik ilişkilerin normal dönemine girildiğine karar verdi." *AMAEF, Paris, CPT, 320*, Walewski'den Thouvenel'e, 12 Haziran 1855, s.296.

³² Edouard de Thouvenel'in fikir dünyası üzerine bkz. Şeni, *a.g.e.*, s.24-46.

örneklerinden birisini Türk ve Müslüman algısı noktasında bir türlü anlaşılamadığı kayınbiraderi Cuyillier-Fleury'e yazdığı mektupta bulmak mümkündür:³³

Gördüğüm kadarıyla dostum, siz kendinizi tam bir Türk düşmanlığına kaptırmışsınız ve en az bunun kadar heyecanlı bir Yunan dostusunuz. Gelin, Doğu'yu bir ziyaret edin, önyargılarınızın ve heyecanlarınızın nasıl değiştiğini göreceksiniz... Doğu sorunu, bilenlerin gözünde çok tehlikeli ve eğer bir ülkenin yerleşmiş gelenekleri varsa, yapılacak en akıllıca iş onları sürdürmektir. I. François, IV. Henri, XIV. Louis ve daha sonra XVI. Louis Türkleri desteklediler ve I. Napoleon, bir an bu fikrin cazibesine kapılmakla birlikte gizli Tilsit anlaşmasının sonuçlarını kabul etmek yerine, talihini Moskova'da denemeye karar verdi.

Yukarıdaki ifadeler Thouvenel'in bir Türk dostu olarak algılanmasını gerektirmemelidir. O, bir Fransız diplomat olarak ülkesinin menfaatlerine azami düzeyde hizmet etmenin peşindeydi. Öteki algısını gerçekçi bir zemine oturtmaya çabalayan Thouvenel, Osmanlı'ya da bu bakış açısıyla yaklaştığından Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü şiddetle savunmaktaydı:

*Osmanlı İmparatorluğu'nu işgal etmek hiç de kolay olmayacaktır. İstanbul dışındaki yerlerde, geleneksel Müslümanlar yaşamaktadır ve bunlar kolay teslim olmazlar. Her şeye rağmen işgal gerçekleşse de İngiltere Anadolu'daki bazı yerler ile adaları kendine tahsis ederken Avusturya da *Bosna ve Arnavutluk'u* alacak. Peki ya Fransa?³⁴*

Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün savunulması, onun içişlerine müdahale edilmemesi şeklinde algılanmamalıydı. Doğu toplumu ve devlet yapısı değişime, dönüşüme mecburdu ve bunu Avrupalıların yapması gerekiyordu; çünkü Türkler, kendi başlarına bıraktığında son derece tehlikeli olmaktaydılar. Fakat gereksiz kışkırtmalar, Bâbiâlî'nin kolayca sırtını çevirmesine yol açabileceğinden bu tarz hareketler, kaçınılması gereken şeylerdi. Yani Thouvenel, Osmanlı üzerinde *ihtiyatlı ısrarcılık* şeklinde adlandırılabilir bir politika benimsemişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun değişmesi kaçınılmazdı, Avrupalılar gelecekleri için bundan asla taviz vermemeli, ısrarcı olmalıydılar; lakin bunu yaparken Doğu'yu daha iyi tanıyarak hareket etmeli ve ihtiyatlı davranarak bu değişimi gerçekleştirmeliydiler.³⁵

Kritik bir dönemde kritik bir merkezde görevlendirilmiş olan genç Thouvenel için tecrübeli ve kurnaz siyasetçi Lord Stratford ile mücadele etmek

³³ A.g.e., s.30.

³⁴ AMAEF, Paris, CPT, 325 première, Thouvenel'den Walewski'ye Gizli Yazışma, 16 Mart 1856, s.83-90.

³⁵ AMAEF, Paris, CPT, 325 première, Thouvenel'den Walewski'ye Gizli Yazışma, 16 Mart 1856, s.83-90.

kaçınılmaz bir son olarak görünmekteydi. Çünkü Fransa'nın en büyük amacı, daha önce de ifade edildiği gibi İstanbul'daki nüfuzunun sağlamlaştırılması idi. Fransa'nın Doğu'daki çıkarına dair Fransız Dışişleri Bakanı Kont Walewski'nin yeni elçiye talimatı kesindi: Fransa'nın nüfuzu Avrupa'nın diğer güçlü devletlerinden birisinin ki burada İngiltere ve Rusya kastedilmekte, çıkarları ile uyumlu olmak zorunda değildi ve Fransa zaten böyle bir konjonktür için hevesli değildi. Rusya, savaş ile durdurulmak istenmekteydi ve doğal olarak Fransa için İstanbul'da tek rakip kalmıştı: İngiltere. Thouvenel, izleyeceği politikanın İngiltere'nin menfaatlerine zarar verip vermemesi konusunda herhangi bir tereddüt içinde bulunmayacak, bilakis İngiltere'nin aleyhinde bir politika izleyebilecekti. Fakat ne olursa olsun yeni büyükelçi, tam da reformun ön planda yer aldığı bir süreçte, kişisel çıkarlar uğruna hareket etmekten men edilmişti. Çünkü Hıristiyanlar adına yapılması planlanan reform girişiminde iki ülke, yani İngiltere ve Fransa ortak hareket etme yönünde anlaşmışlardı.³⁶ İki ülke, bu konuda gizli yazışmalarla, reformun gerçekleştirilmesi için karar almışlardı ve daha da önemlisi alınan bu karar, yani İngiltere ve Fransa'nın ortak hareket etme kararından Osmanlı İmparatorluğu kesinlikle haberdar olmamalıydı. Bu sebeple Fransız-İngiliz işbirliği iki büyükelçinin ellerindeydi, Fransa hata yapan taraf olmak istemiyordu.³⁷

Fransa İmparatoru'nun temsilcisine yakışacak şekilde Lord Stratford ile tam eşitliği kapsayan samimiyet ve güvene dayalı, iki ülkenin sıkı birliğini buyuran ilişkilerinizde yerinizi gösterişsiz bir şekilde alacaksınız. Her iki ülke için hangi faydaların bulunduğu ve gizli yazışmaların ne kadar önemli olduğunu bakanlıktaki çalışmalarınız süresince anlamışsınızdır. İstanbul'da da aynı ilişkiler var olacaktır. Bu sebeple ittifaka ilişkin bütün sorunlarda her iki ülkenin büyükelçileri kendi aralarında münazara ettikten sonra Osmanlı İmparatorluğu nezdinde birbirlerinin ilk anlaşmazlıkları ve karşılıklı tavizlerindeki sırlarını ortalığa dökmekten kaçınacaklardır.

Thouvenel'in izleyeceği politika basit gibi görünse de aslında oldukça karmaşık ve zordu. Fransa'nın politikası, Thouvenel'in önüne İngiliz ortaklığına rağmen İngiltere ile mücadele etmek gibi zor bir seçenek sunmuştu. Osmanlı tebası Hıristiyanlara yönelik bir reform yapılması gerektiği konusunda Lord Stratford ile ortak hareket zorunda olan Fransız diplomat, menfaatlerin çatışması anında ortaya çıkabilecek durumu kendi ülkesi lehine çevirmekle mükellefti. Bu andan itibaren yaşananlara bakıldığında, bu politikanın Thouvenel

³⁶ Bu reform dönemi sırasında Fransa'da "Kiliselere birleştirilmesi" gibi bazı sıra dışı görüşler bile gündeme gelmişti. Tabii ki buradaki temel amaç; Ortodoksların lehine politik özgürleşme sağlayarak; Fransa'nın Rusya'nın Doğu'daki yerini almasını sağlamaktı. *AMAEF, Paris, Affaires Diverses Politiques, Turquie, 1853-1857, No:8.*

³⁷ *AMAEF, Paris, CPT, 320, Walewski'den Thouvenel'e, 12 Haziran 1855, s.297-298.*

tarafından mükemmele yakın derecede tatbik edildiği görülmektedir. Thouvenel İstanbul'a geldiğinde Stratford zor bir konumda bulunmaktaydı ve Sultan Abdülmecid, yıllardır bir şekilde katlanmak zorunda kaldığı İngiliz elçinin varlığından rahatsız olmaya başladığını kendisine hissettirmekten çekinmemektedir. Aslında Sultan, Lord Stratford'a karşı harekete geçeceğinin işaretlerini birkaç ay öncesinden vermişti. İngiliz Hükümeti İstanbul'daki büyükelçilikte bir değişiklik yapma niyetindeydi. Haziran 1855'te Clarendon, Kraliçe Victoria'ya (1838-1901) yazdığı mektupta şu ifadelerle yer vermektedir: "*Stratford'un zapt olunamaz mizacı ve ona duyulan nefret dolayısıyla mevcut görevinde uzun bir süre daha kalması neredeyse imkânsız görünmektedir.*"³⁸ Bunu öğrenen Stratford, sultandan bizzat kraliçeye bir mektup yazmasını ve pozisyonunu güçlendirmesini talep etmişti. Fakat Sultan Abdülmecid İngiltere elçisinin bu talebini reddetmiş ve Stratford da bundan büyük bir üzüntü duymuştu.³⁹

Thouvenel'in İstanbul'a varışından hemen sonra yaşananlar, Sultan Abdülmecid'in Fransız ittifakına verdiği önemi göstermesi açısından son derece önemlidir. Öyle ki Thouvenel İstanbul'a vardığında onu saraya götürmesi için ayarlanan araba, kendisinden önce İstanbul'a gelmesi planlanan, ancak uğradığı silahlı suikasttan son anda kurtulması ile bu plandan vazgeçen III. Napolyon için hazırlanmıştı ve sarayda resmi tören bizzat Âlî Paşa ve hükümetin nazırları tarafından gerçekleştirilmişti. Ardından Sultan Abdülmecid'e *legion d'honneur* nişanı sunulmuştu. Osmanlı tarihinde bugüne kadar hiçbir sultan bir yabancı ülke kralının vermiş olduğu nişanı kabul etmemişti. Hatta bizzat Sultan'ın kendisi kısa bir süre önce Portekiz Kralı'nın sunmuş olduğu nişanı nazikçe reddetmişti. Fakat Fransa ile olan ilişkilerin daha ileri düzeyde geliştirilmesini temenni ettiğini göstermek için III. Napolyon'un sunduğu *legion d'honneur* nişanını hiç tereddüt etmeden kabul etti. Sultan'ın bu hareketi diplomatik çevrelerde dikkatli bir şekilde takip edilmekteydi.⁴⁰

III. Lord Stratford'a Karşı İlk Hamle

Fransa'nın İngiliz elçi ile mücadeleye girişmesi için uzun süre beklemesine gerek kalmadı. Çünkü Stratford kendisine ve İngiliz politikasına karşı İstanbul'daki muhalefetin geç de olsa farkına varmıştı. Dolayısıyla, bundan sonra artık Sultan Abdülmecid'in ya da Bâbiâlî'nin alacağı her karara karşı çıkmak en temel mücadele yöntemi oldu. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahale ederek İngiliz nüfuzunun hâlâ etkin olduğunu hissettirmeye çalışılmaktaydı. Ayrıca bu itirazlarını devletlerarası bir krize dönüştürerek Osmanlı

³⁸ W. E. Mosse, "The Return of Reschid Pasha: An Incident in the Career of Lord Stratford de Redcliff", *The English Historical Review*, 68 (269), 1953, s. 547.

³⁹ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 9 Eylül 1855, s. 63.

⁴⁰ Hayreddin, *Vesâik-i Tarih ve Siyasiyye*, Dördüncü Kitap, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı, 1329. s. 22-23.

İmparatorluğu'nu zor duruma sokmaya ve bir taraftan da Reşid Paşa'nın yeniden sadaret koltuğuna oturması için zaman kazanmaya çalışmaktaydı. Çünkü İngiliz elçinin Sultan Abdülmecid'e bizzat dediği gibi "*Reşid Paşa, İngiltere'nin sultan nezdindeki temsilcisiydi.*"⁴¹

Lord Stratford, aradığı fırsatı kabinede yapılan değişiklikte buldu. 30 Ağustos 1855 tarihinde Sultan Abdülmecid, kabinede birtakım değişikliklere gitti.⁴² Tecrübeli politikacı Stratford, kabine değişikliğinin İstanbul'daki İngiliz karışıklığının bir devamı olduğunu anlamakta zorlanmadı. Çünkü Mustafa Reşid Paşa'ya yakınlığı ile bilinen Rıza Paşa da onun istifasından kısa bir süre sonra görevinden alınmıştı.⁴³ Lord Stratford'un Bâbiâlî, Osmanlı nazırları ve hatta Osmanlı Sultanı nezdinde zaman zaman haddini aşan taleplerde bulunduğu kaynaklarda ifade edilmektedir. Kırım Savaşı'na kadar yabancı elçilerin sultan ile siyasi bir konu üzerine konuşmaları adetten değildi. Fakat Sultan Abdülmecid, savaş öncesi süreçte bu geleneği ortadan kaldırarak İstanbul'daki elçilerle görüşmeye başlamıştı. Normal prosedüre göre elçilerin sultan ile görüşebilmeleri için randevu talebinde bulunmaları gerekiyordu. Ancak Lord Stratford, randevu talebinden muaf tutulmuştu ve istediği zaman Sultan ile görüşebilmekteydi. Onun bu nüfuzu zamanla "*Küçük Sultan*", "*Taçsız Sultan*", "*Sultan Stratford*" ya da "*Abdul Canning*" olarak adlandırılmasına da sebebiyet vermişti.⁴⁴ Lord Stratford'un uzun yıllar İstanbul'da süregelen nüfuzu artık Sultan Abdülmecid'in ve de Bâbiâlî'nin kaldıramayacağı şekilde ağırlaşmıştı. İngiliz elçi o kadar ileri gitmişti ki diplomatik usullere aykırı davranarak Pisani gibi elçilikte tercüman görevinde bulunan bir şahsı, Osmanlı Sultanı'nın huzuruna, hem de kabine değişikliğini sorgulamak üzere göndermişti. İngiliz elçinin bu kendini beğenmiş tavrı Sultan Abdülmecid'i rahatsız etmekteydi.⁴⁵ Lord Stratford'un son dönemde artan kibirli, hukuk tanımayan tavırları, her istediğini elde edebileceği düşüncesinin bir dışavurumuydu. İstifa eden Reşid Paşa'nın göreve yeniden döneceğinden o kadar emindi ki ilk üç ay neredeyse bu konuyu hiç gündeme getirmemişti. Ona göre istediği anda bunun için Sul-

⁴¹ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Stratford'dan Pisani'ye Gizli Talimatlar, 10 Eylül 1855, s. 115-116.

⁴² BOA.İ.DH 327-21350, (17 Z 1271/31 Ağustos 1855); *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, 9, s. 121; *Tezâkir*, 1-12, s.54; *Takvim-i Vekayi*, No: 530, 1 M 1272/13 Eylül 1855; *Le Siècle*, 5 Eylül 1855. Kabine değişikliğinin diplomatik yansımaları için bkz. Serap Sunay, "Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)" (Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

⁴³ BOA.C.AS. 852-36449 (29 N 1271/15 Haziran 1855). Rıza Paşa hakkında bkz. Metin Ünver, "Tanzimat Dönemi Bir Osmanlı Paşasının Biyografisini Yazmak: Cihan Seraskeri Hasan Rıza Paşa", *İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı* içinde, İstanbul: Sir ve Hikmet Yayınları 2016, s. 205-222.

⁴⁴ Cevdet Küçük, "Abdülmecid", *TDVİA*, 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, s.261; Arnold T. Wilson, *The Suez Canal, Its Past, Present and Future*, London: Oxford University Press, 1939, s.17; M. Şükrü Hanoğlu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008, s. 83.

⁴⁵ AMAEF, Paris, CPT, 322 deuxième, 17 Eylül 1855, s.223.

tan'a baskıda bulunabilir ve olumlu bir sonuç elde edebilirdi. Fakat İngiliz elçi, bir gerçeği fark edememişti. Reşid Paşa'nın bu defaki ayrılığı, İngiliz nüfuzunu da tehlikeye sokacak türdendi. Artık, Fransa da Bâbiâîl ile birlikte hareket etmekteydi. İngiliz elçinin Bâbiâîl ve Fransız sefaretinin işbirliğini biraz geç de olsa anladığında reform, ya da İngilizlerin bakış açısıyla bedel ödemenin zamanı yaklaşmaktaydı. Bu minval üzere hareket eden Stratford, Reşid Paşa'nın yeniden kabineye dönmesi için her türlü yola başvurmaya karar verdi. Fakat tavırları, Osmanlı sultanının hükümlerine ve bağımsızlığına zarar vermeye başlamıştı. Âlî Paşa ve Fuad Paşa için de Lord Stratford, Osmanlı İmparatorluğu'nun hukukuna saygısızca müdahalede bulunmaktan kaçınmayan, bu nedenle de artık durdurulması gereken bir kişiydi:

Lord Stratford'un müdahalelerine bir son vermek gerekiyor. Osmanlı Hükümeti artık onun aşırılıklarına tahammül etmeyecek... Sadrazam, ben ve bütün kabine bu sıkıntının daha fazla sürmesine izin vermeyeceğiz... İngiliz elçi, izlemiş olduğu yol ile sadece Türkiye'yi hızla enkaz haline getirmekle kalmıyor, aynı zamanda ittifakın çözülmesi için de çaba harcıyor. Eğer ben Sultan olsaydım, şikâyetlerimi bizzat Paris ve Londra'ya yazardım. Böyle zor bir gün daha çekmektense tahttan çekilirdim.⁴⁶

Aslında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Lord Stratford üzerinden İngiltere'ye karşı çıkması için son derece geçerli sebepleri bulunmaktaydı. İngiliz elçinin tavırları ise bardağı taşıran son damla olmuştu. 1855 yılının ortalarına gelindiğinde İstanbul'un diplomatik kulislerinde dile getirilen en önemli konu, reformların mahiyeti ve pratiğe dökülmesi idi. Aslında bunun bir diğer anlamı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ittifakın bedelini nasıl ödeyeceği idi.⁴⁷ Diğer taraftan reform konusu Avrupa'nın olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun da büyük bir sorundu. Avrupa'nın modern dünyasına hayranlığını gizlemeyen sultan, Osmanlı İmparatorluğu'nun da bir gün bu seviyeye ulaşacağı günlerin hayalini kurmaktaydı. Onun için de modernleşmek, çağdaş Avrupa seviyesine ulaşmak kaçınılmaz bir kurtuluş reçetesi idi. Bunun Avrupalı güçlerin yardımı olmadan gerçekleşmesinin imkânsızlığını da gayet iyi bilmekteydi.⁴⁸ Fakat bunun için pek de seçeneği yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nun modernize olması için güvenebileceği iki devlet bulunmaktaydı: Fransa ve İngiltere. Bu açıdan bakıldığında Fransa ve İngiltere, Osmanlı devlet yapısının ve toplumunun değişmesi gerektiği yönünde hem fikirlerdi. Fakat bunun nasıl olacağı

⁴⁶ Schefer, Fuad Paşa'nın bu cümleleri sarf ederken gözlerinin yaşla dolduğunu ve sesinin titrediğini ifade etmiştir. *AMAEF, Paris, CPT, 322 première*, Schefer'den Thouvenel'e, 11 Eylül 1855, s.126-127.

⁴⁷ "...İttifakların bedeli kısmen arzuya, kısmen de çaresizlikle ödenir." İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim, 2000, s.115.

⁴⁸ Küçük, *a.g.m.*, s. 260; Niyazi Berkes, *Baticılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s.25.

konusunda farklı düşünmekteydiler. Amaç aynı, fakat araçlar farklıydı. Hem de derin farklılıklar söz konusuydu. Fransız modeli hem Sultan Abdülmecid hem de Bâbiâlî, ama özellikle de Âlî Paşa ve Fuad Paşa tarafından daha makul görülmekteydi. Çünkü Fransa modeli, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik sorunlarına değiniyor ve reformların bu noktaya odaklanması gerektiğini öne sürüyordu.⁴⁹ Fransa ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun önüne Avrupa ile entegrasyon gibi oldukça çekici bir argümanı da seriyordu. İngiliz modeli ise çok daha katıydı. İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut hukuk yapısı nedeniyle, modern dünyaya uyum sağlayamadığını ve Osmanlı devlet yapısındaki İslami kimliğin ortadan kaldırılmadığı sürece de modernleşemeyeceğini iddia ediyordu.⁵⁰ Bu çerçevede, Fransız modeli Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık olarak son bir asırdır devam eden modernleşme çabasına son derece uygundu. Askeri reformlarla başlayan sürecin mali alana da uzaması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa algısı açısından sorun teşkil etmemekteydi. Hâlbuki İngiliz modeli, modernleşme açısından radikal bir kopuşu gerektiriyordu. Her ne kadar Sultan ve bu iki nazırı değişim taraftarı olsalar da değişimin değişmesine sıcak bakmıyorlardı. Fransız modeli onlar için pratik, bir o kadar da pragmatikti.⁵¹

3 Mayıs 1855 yani Mustafa Reşid Paşa'nın istifasından sonra Osmanlı Sultanı ve Bâbiâlî nezdinde itibar kaybına uğradığının farkında olan İngiliz elçi, bunun asıl sebebini tam olarak öğrenememişti. Onun düşüncesi, bir hizip tarafından Sultan Abdülmecid'in gözünden düşürülmeye çalışıldığı yönündeydi ve bu düşüncesini teyit etmek adına Sultan Abdülmecid'in huzuruna çıkmaya karar verdi. Sultan Abdülmecid ile Stratford'un görüşmeleri 9 Eylül tarihinde

⁴⁹ "Fuad Paşa'ya, medeniyetin Osmanlı Devleti'ne girmesinin endüstriyel hareketin öne alınmasını zorunlu kıldığını hatırlattım: İletişim yollarının genişletilmesi, büyük demiryollarının yapımı, zengin yeraltı kaynaklarının işletilmesi, nehir taşımacılığının geliştirilmesi, halkla temas halinde olarak onların yeni çıkarları, yatırımları düşünmelerini sağlayacak olan ilişkileri çoğaltmak ki bu şeyler onları güçlü kılarak Türkiye'de hâkim olan önyargıları ve nefretleri değiştirecek şeylerdir." Âlî Paşa'nın ve Fuad Paşa'nın reform, mekanik gelişim ve modernleşmeye ilişkin Fransız yetkililerle olan görüş alış-verişleri için bkz. AMAEF, Paris, CPT, 320, Benedetti'den Walewski'ye, 21 Haziran 1855, s.333-335; 322 *deuxième*, Thouvenel'den Walewski'ye, 22 Ekim 1855, s.376. İstanbul'daki elçilerle Osmanlı devlet adamları arasındaki ilişkide kişisel çıkarların da etkili olduğunu unutmama gerekir. Beydilli, *a.g.m.*, s. 350.

⁵⁰ İngilizler, bu görüşlerini açık bir şekilde İslahat Fermanı görüşmeleri esnasında dile getirdiler ve cezası Kur'an ile sabit olan İslâm dininden dönenlerin öldürülmesine ilişkin kuralın bizzat Padişah tarafından kaldırılmasını talep ettiler. Yani Sultan Abdülmecid, yazılı bir fermanla Kur'an'da bulunan bir hükmü ortadan kaldırdığını hem kendi halkına hem de Avrupalı devletlere resmen ilan edecekti. Bkz. *Great Britain, House of Commons. Eastern Papers, Part XVIII, Correspondence Respecting Christian Privileges in Turkey, (1855-1856), Lord Clarendon'dan Lord Stratford'a*, Mayıs 1855, s.12-13. Hatta Lord Clarendon, Paris'teki İngiliz elçisi Lord Cowley'e gönderdiği talimatında Stratford'a gönderilen bu talimatla İslamiyet'in bırakılması ve Hristiyanlığın kucaklanmasının amaçlandığını ve Fransız hükümetinin de buna katılacağını umduklarını, bu sebeple Kont Walewski'nin Thouvenel'e benzer bir talimat vermesini istemişti. *Eastern Papers, Lord Clarendon'dan Lord Cowley'e*, 17 Eylül 1855, s.24-25.

⁵¹ AMAEF, Paris, CPT, 324 *première*, Thouvenel'den Walewski'ye, 7 Ocak 1856, s.19-20.

gerçekleşti. Çok gergin bir ortamda vuku bulan bu görüşmede Sultan Abdülmecid'in tek düşüncesi, sadece İngiliz elçinin küstahlıklarını yüzüne vurarak kendisinin sultan, onun ise bir elçi olduğunu hatırlatmak değildi.⁵²

*Sayın Büyükelçi, hemen şuracıkta ölebilirim. Ölümüm İmparatorluğun yıkımı olabilir ve siz de bunu istemezsiniz. Reşid Paşa da ölebilir. Peki, Reşid Paşa öldüğü zaman İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na göstermiş olduğu ilgi yok mu olacak?*⁵³

Stratford bu görüşmede İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu için askerlerini ve hazinesini feda ettiğini, dolayısıyla İngiltere'nin bu fedakârlığının görmezden gelinemeyeceğini ifade etmişti.⁵⁴ Yani İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu ile ittifaka girmişse bunun karşılığını istediğinde almak onun hakkıydı. Bu hak, Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine müdahale etmeyi, Osmanlı Sultanı'nın hükümlerini haklarını çiğnemeyi, istediği şahısların kabineye dâhil olması ya da istemediği kişilerin Bâbiâlî'den uzaklaştırılması gibi taleplerini meşru kılan bir özelliğe sahipti. Lord Stratford'un bu görüşmede kullandığı dil ve tehditvari üslup, padişahı son derecede rahatsız etmişti. Yine bu görüşme esnasında Reşid Paşa'nın İngiliz politikasının Bâbiâlî'deki temsilcisi olduğunu açıkça Sultan Abdülmecid'e itiraf eden İngiliz elçinin onun yeniden sadarete dönmesi yönündeki bu ısrarcı tutumu, sultanın ve nazırlarının Fransa'ya yakınlaşması sonucunu doğurdu. Zaten Fransa için de en önemli nokta, Osmanlı İmparatorluğu ile olan ittifakı devam ettirmektir. Çünkü ancak bu şekilde reformlar için taviz koparılabilirdi. Yani, Fransa için Osmanlı İmparatorluğu ile olan ittifak İngilizler ile olan ittifaktan daha kıymetliydi. Thouvenel'e göre İngiliz-Fransız ortaklığı Kırım Savaşı'nda hiçbir zaman gerçek anlamda gerçekleşmemişti.⁵⁵ Fransa'nın asıl kaygısı, İngiltere'den ziyade Osmanlı İmparatorluğu ile olan ilişkileri idi. Hatta bunu yaparken de İngiltere ile olan ittifakın bu amaç uğruna kurban edilebilirdi: "...Türkiye'nin selameti anlamına gelen bu ortaklık dışında da hiçbir şeyi kabul etmeyeceğim. Eğer, Lord Stratford ile aramızda bir ayrılığın yararlı olduğunu görürsem, bu savaşta ilk ben yer alacağım..."⁵⁶

Fransa'ya göre Osmanlı İmparatorluğu da bu ittifakın gereğini yerine

⁵² Bu olayı Fransız baştercüman Schefer'e Sadrazam Âlî Paşa aktarmıştı. AMAEF, Paris, CPT, 322 *première*, Schefer'den Thouvenel'e, 10 Eylül 1855, s.86.

⁵³ AMAEF, Paris, CPT, 322 *première*, Stratford'dan Pisani'ye Gizli Talimatlar, 10 Eylül 1855, s.115-116.

⁵⁴ AMAEF, Paris, CPT, 322 *première*, Stratford'dan Pisani'ye Gizli Talimatlar, 10 Eylül 1855, s.115-116.

⁵⁵ İngiltere ve Fransa, Kırım Savaşı ile tarihlerinde ilk defa aynı düşmana karşı cephede bir araya gelmişlerdi. Kırım Savaşına kadar, genel olarak diplomatik birliktelik söz konusu olmuştu. David Todd, "A French Imperial Meridian 1814-1870", *Past and Present*, 210 /1, 2011, s.161-162; Philippe Chassaing, "L'Angleterre, ennemie héréditaire?", *Revue historique des armées*, 264, 2011, s.3-10; Charles Bastide, "The Anglo-French Entente under Louis-Philippe", *Economica*, 19, 1927, s.94.

⁵⁶ AMAEF, Paris, CPT, 322 *deuxième*, Thouvenel'den Walewski'ye 30 Eylül 1855, Gizli Yazışma, s.252-257.

getirmekte tereddüt etmemeliydi. Öncelikle savaş tedbirlerinde herhangi bir aksama olmamalıydı. Savaşa ilişkin olarak Bâbiâlî'nin Fransız ve İngiliz elçiliklerinin yerine başka bir ülkenin diplomatını dikkate alması da ittifakın sonunu hazırlayabilirdi. Zaten liberal bir hukuk sistemini oluşturmayı terk etmek, Hıristiyan vatandaşlarına ayrımcı bir yaklaşım sergilemek ve maddi gelişimi terk etmeyi düşünmek Osmanlı'nın Fransa ile olan ilişkisini bitirecek davranışlar olarak kabul edilmekteydi.⁵⁷ Ayrıca, muhtemel bir sadaret krizinin reform sürecini olumsuz etkileyeceği de aşikârdı. Bu sebeple hem Sultan hem de Bâbiâlî ile Fransız sefaretî arasında yapılan gizli görüşmelerle bir anlaşmaya varıldı. Ne olursa olsun, sadarete bir değişikliğe gidilmeyecek ve kabineye atanan yeni üyeler de reform konusunda Ali ve Fuad Paşa ile uyumlu olacaktı.⁵⁸ Burada unutulmaması gereken en önemli nokta, bütün bu olaylarda Sultan Abdülmecid'in bizzat dahlinin olmasıdır. Çünkü Sultan Abdülmecid, kısa bir süre sonra, Reşid Paşa'nın görevden aldığı eski Paris Büyükelçisi Veli Paşa'nın babası Mustafa Naili Paşa'yı da kabineye dâhil etti. Thouvenel'in konuya ilişkin yorumu, her şeyi bütün çıplaklığı ile ortaya koymaktaydı: "...Bütün inkârlarıma rağmen kabinenin benim desteğimi almak için kurulduğu..." diplomatik kulislerde dile getirilmektedir.⁵⁹

IV. Lord Stratford'a Karşı İkinci Hamle ve İngiliz Elçinin Düşüşü

Fransa açısından bakıldığında Reşid Paşa'nın görevinden uzaklaştırılarak pasif kılınmasından sonra kabinedeki değişiklik sadece bir adımdan ibaretti. Bu iki manevra, İngiliz nüfuzunu azaltmaya yönelikti; fakat Lord Stratford'un nüfuzunun tamamen kırılması, onun sultanın gözünden düşürülmesi ile gerçekleşebilecekti. İngiliz elçi ne kadar köşeye sıkıştırılırsa, hata yapma ihtimali de o kadar artacaktı. Çünkü yaşının ilerlemesi onun inatçı yanını daha da ön plana çıkarmıştı. Lord Stratford'un inatçı karakteri gerçekten de zamanla Fransız politikasının ne kadar iyi hesaplandığını ortaya koydu. İngiliz elçi, kısa zaman içerisinde önce Sultan Abdülmecid'in sonra da kendi hükümetinin gözünden düştü. Stratford için Sultan Abdülmecid'in kullandığı ifade, her şeyi gözler önüne sermekteydi: "*Stratford'a selam söyleyin, ben istediğim zaman istediğim şeyi yaparım.*"⁶⁰

⁵⁷ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 10 Eylül 1855, s.82-85.

⁵⁸ AMAEF, Paris, CPT, 322 deuxième, Thouvenel'den Walewski'ye 8 Ekim 1855, s.281; AMAEF, Paris, CPT, 322 deuxième, Thouvenel'den Walewski'ye, 11 Ekim 1855, s.305. AMAEF, Paris, CPT, 322 deuxième, Thouvenel'den Walewski'ye 30 Eylül 1855, Gizli Yazışma, s.252-257.

⁵⁹ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye 3 Eylül 1855, s.19-22.

⁶⁰ AMAEF, Paris, CPT, 321, Thouvenel'den Walewski'ye, 29 Ağustos 1855, s.295-298; AMAEF, Paris, MD, 114, s.289. Dahası, İngiliz elçinin huzura çıkıp, konuyu gündeme getireceğini gayet iyi bilen Sultan Abdülmecid, Stratford'un böyle bir harekete girişmesi durumunda bizzat kendisinin, İngiliz Kraliçesi Victoria'ya elçisinden duyduğu rahatsızlığı bildireceğini çevresindekilere dile getirmişti. AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 6 Eylül 1855, s.37-38.

Lord Stratford, kendisine karşı bir oluşumun farkına varmıştı. Ona göre bir hizip vardı ve Fransa sefaretini, bu hizibin merkezini oluşturmakta, fikir babilini üstlenmekteydi. Ama aksiyon kısmı, Katolik misyonerler tarafından gerçekleştirilmekteydi.⁶¹ Katolik misyonerlerin özellikle de Lazaristlerin Fransız sefaretini ile son derece yakın ve resmi ilişkileri bulunmaktaydı. Thouvenel, kendisine gönderilen talimatnamede, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katolik misyonerler içerisinde en önde gelenleri Lazaristler olduğundan, Fransız hükümetine bağlı çalıştıklarından ve ülkeleri için fedakârca mücadele ettiklerinden bahsedilerek bu misyonerlerle ilişkilerini iyi tutması yönünde uyarılmıştı.⁶² Lakin Thouvenel, hizip iddialarını kesin bir dille reddetti.⁶³ Thouvenel'in bu inkârcı tavrı, Hamilton olayında Stratford Canning'in tutumuyla birebir aynıdır. Trablusgarp'ta Şeyh Guma'yı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyana kışkırtan İngiliz vatandaşı Hamilton, üzerinde İngiltere Büyükelçiliği'ne yazılmış mektuplarla yakalanmış ve ajan olarak tutuklanmıştı. Buna ilişkin olarak Bâbiâlî'nin savunmasını istediği Stratford, Hamilton'un İngiliz Büyükelçiliği ile herhangi bir resmi bağının olmadığını, kendileri için sıradan bir İngiliz vatandaşı olduğunu öne sürerek iddiaları reddetmişti.⁶⁴ Fakat Fransa'nın İngiliz Lord Stratford'a karşı harekete geçmesinde siyasi nedenler kadar önemli dini nedenleri vardı. III. Napolyon ile yeniden Katolikliğin hamisi rolünü üstlenmeye çalışan Fransa ise Katolikler için imtiyaz alınacaksa bunu mümkün mertebeye Stratford'un yardımı olmadan başarmayı istemekteydi.⁶⁵

Fransa'nın sadaret yoluyla İstanbul'da yeniden nüfuz kurma çabasına karşı Stratford'un başarısız kalışı, Londra Hükümeti'nin entrikalarda yerini almasını zorunlu kıldı. 1855 yılı Kasım ayının ortasında Lord Clarendon, Reşid Paşa'nın yeniden Bâbiâlî'nin başına geçirilmesi için Stratford'a bir talimat yolladı.⁶⁶ Zaten Reşid Paşa da sadareten ayrıldığından beri geri dönmenin planlarını yapmaktaydı. Planı basitti: Kendisi yeniden sadarete geçerken Âlî Paşa, pasif bir konumda bulunacağı Meclis-i Tanzimat'ın başına getirilecekti. Fuad

⁶¹ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, bulletin confidentiel 7 Eylül 1855. s.96-106. Ayrıca bkz. Harold Temperley, "The Last Phase of Stratford de Redcliffe, 1855-8", *The English Historical Review*, 47 (186), 1932, s.220; C.M. Stafford Poole, "Eugene Boré and the Vincentian Missions in the Near East", *Vincentian Heritage Journal*, 5 (1), 1984, s.59-102.

⁶² Bkz. AMAEF, Paris, CPT, 320, s.298.

⁶³ Case, *a.g.m.*, s.264-265. Aslında Fransızlar açısından bakıldığında, İstanbul'daki temsilcilerin İngiliz müttefiklerine karşı tedbirli davranmaları, hatta gerekirse amaçlarını gizleyecek şekilde ifadelerde bulunmaları zorunlu idi. Mesela daha savaş başlamadan önce Mart 1853'te İstanbul'daki elçi La Cour'a Sivastopol'daki Rus filusunun harekete geçmesi halinde Fransız filolarının da boğaza doğru ilerlemesi emredilmişti. Bu konuda İngilizlere de Osmanlı Devleti'ni korumaya gönül verdikleri için bunu yaptıklarını, yoksa herhangi bir özel amaçlarının olmadığını belirtecekler ve onlara karşı son derece ihtiyatlı davranacaklardı. AMAEF, Paris, CPT, 312, s.108-119.

⁶⁴ BOA. İ.DH 337-22113, Lef 40, (11 L 1272/21 Aralık 1855); AMAEF, Paris, CPT, 324 première, Outrey'den Thouvenel'e, 22 Ocak 1856, s.207-209.

⁶⁵ Temperley, *a.g.m.*, s.219; III. Napolyon'un Katolisizm politikaları hakkında bkz. Philippe Pichot-Bravard, *Le pape ou l'empereur les catholiques et Napoléon III 1848-1870*, Paris: Tempora, 2008.

⁶⁶ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 19 Kasım 1855, s.84-85.

Paşa, Hariciye Nezâreti'nden alınacak, yerine Şefik Efendi getirilecekti. Kamil Paşa ise ya Dâhiliye Nazırı ya da Meclis-i Ali Başkanlığı'nı yürütecekti. Serserkerliği de Halil Paşa devralacaktı. Böylece Sultan Abdülmecid ve dolayısıyla Fransız nüfuzu etkisiz hale getirilmiş olunacaktı.⁶⁷ Fakat hem Lord Clarendon hem de Reşid Paşa'nın bir türlü kabul edemedikleri bir husus vardı ki bu nokta yaşanan gelişmeleri doğru düzgün okuyamamalarına sebebiyet vermektedir. Sultan Abdülmecid, Âlî Paşa ve Fuad Paşa'nın ortak hareket etme adına Fransa ile çoktan anlaşmış olduklarıydı. Thouvenel, bu ortaklığı Dışişleri Bakanı Walewski'ye büyük bir zevk ve gururla itiraf etmekteydi:

*Osmanlı kabinesi ile bir ortaklık içerisindeyiz ve Lord Stratford'un bizim Doğu'daki çıkarlarımızı engellemesi bundan sonra çok zor görünmekte... Lord Stratford, Lord Clarendon'dan izin alarak yeniden harekete geçme düşüncesindedir. Eğer böyle bir şey olursa entrikaya entrika ile karşılık vereceğim.*⁶⁸

Bâbiâlî, Lord Stratford'un İstanbul'daki girişimlerinin Paris ve Londra'da yankılanmasından önce bu tavrından vazgeçeceğini umuyordu; fakat böyle olmadı ve Stratford sorunu devletlerarası bir meseleye dönüştürmeye çabaladı. Lakin ne Abdülmecid ne de Âlî Paşa ve Fuad Paşa, Stratford'un bu manevrasına teslim oldular. Onlar, sorunun doğrudan sultanın hükümler ve bağımsızlık hakları ile alakalı olduğunu vurgulamaktaydılar. Böylece hem Stratford'un planı suya düşmekteydi, hem de onu şahsi meselelerle uğraşmakla itham etmiş oluyordular ki İngiliz elçinin kendi hükümeti bile onu haklı görecek bir taraf bulamıyordu. Bu stratejiye yönelik olarak Bâbiâlî Londra'daki temsilcisi Musurus Paşa (1850-1885) ile birçok yazışma gerçekleştirdi. Hem Âlî Paşa hem de Fuad Paşa, Musurus'a yolladıkları açık ve gizli talimatnamelerle İngiliz elçinin kendi hükümeti ile karşı karşıya bırakılmasını sağladılar. Bâbiâlî, İngiliz elçinin sultanın hiç kimsenin etkisi altında kalmadan almış olduğu kararlara müdahale ederek, Sultan'ın hükümler haklarını hiçe saydığını ve onun iradesine karşı çıktığını defalarca Musurus'a belirtti. Londra Elçisi de bu argümanları İngiltere kabinesi üyelerine gayet iyi bir şekilde aktardı. Bu stratejinin başarılı olması aynı zamanda Lord Stratford'un itirazlarının kişisel olduğunu ve bu şahsi kuruntularının Osmanlı-İngiliz ilişkilerine, hem de böyle kritik bir dönemde zarar verdiği sonucunu doğal olarak doğuracaktı.⁶⁹

⁶⁷ AMAEF, Paris, CPT, 322 deuxième, Thouvenel'den Walewski'ye 30 Eylül 1855, Gizli Yazışma, s.252-257.

⁶⁸ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 19 Kasım 1855, s.84-85.

⁶⁹ Bâbiâlî'nin Musurus ile olan bu yazışmaları için bkz. BOA HR.SFR (3), 20-23.Sadrazam Âlî Paşa, meselenin sultanın hükümler hakları ile alakalı olduğunu Fransız Sefaretine de gayet iyi bir şekilde anlatmıştı: "...Nazırlar ya politik nedenlerle ya da hakarete uğramış bir hükümeti memnun etme adına görevden alınabilir; ama bu yapılırken ne ittifak zarar verebilecek eskiden kalma anlaşmazlıklar ne de İngiltere'ye karşı şahsi sitemler ortaya sürülmemiştir. Lord Stratford'un müdahalesi temelden yoksun olup onun bu hareketi, apaçık müdahaleleri kabul edemeyecek bir yabancı diplomasiye karşı geliştirilen antipati ya da rekabetin oluşmasını haklı kılacaktır..." AMAEF,

Sultan Abdülmecid'in Londra'ya yapmış olduğu şikâyetler neticesini kısa bir süre zarfında verdi. Musurus'un Bâbiâlî'ye gönderdiği bilgiler, Stratford'un son dönemdeki davranışlarının İngiliz Kabinesi'nde büyük bir sıkıntıya neden olduğuna dair hiçbir şüphe bırakmamaktaydı. Stratford'un yerine Lord Elgin'in atanabileceğine dair diplomatik kulislere dedikodular dolaşmaktaydı. Lord Stratford'un kibri ve itici mizacı nedeniyle İngiliz Hükümeti İstanbul'da zor durumda kalmıştı. Hatta İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, Canning yüzünden koltuğunu kaybetmekten korkuyordu. Onun kabine değişikliğinden sonra yapmış oldukları Palmerston'un gözünden kaçmamıştı ve Stratford'un bu tutumları nedeniyle emekliye ayrılabilmesine dair Fransız matbuatında haberler çıkmaktaydı.⁷⁰

V. İngiltere'nin Hamlesi: Tehdit

Mustafa Reşid Paşa'nın istifasının üzerinden yaklaşık olarak dört ay geçmesine rağmen Lord Stratford, Paşa'yı yeniden kabineye döndürmek için somut bir adım atamamıştı. Nihayet 4 Ekim Perşembe günü, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Clarendon'dan aldığı iddia ettiği bir notayı Bâbiâlî'ye sundu. Notada İngiliz Hükümeti, açık bir şekilde "*Sultan Abdülmecid'in Reşid Paşa'yı görevden almasının İngiltere tarafından asla unutulmayacağı*" yönünde tehditte bulunmaktaydı.⁷¹

Majestelerinin Hükümeti, Sultan'ın nazırları seçme hakkına aşırı bir müdahale etme niyetinde değil iken, Türkiye'nin yeniden toparlanması için mecbur olduğu ve Sultan'ın müttefiklerinin talep etmeye haklarının olduğu reformlara mani olmak için kullanılacak olan muhakkak bir etkinin tehlikesi karşısında gözlerini kapatamazlar. Benim ilk kısa süreli yokluğumda müttefiklerin Osmanlı İmparatorluğu ile olan samimi ilişkileri ile İngiltere Osmanlı İmparatorluğu'nun yararına olarak uygulandığını görmek için oldukça hevesli olduğu sosyal ve idari reformların önemini anlamakta diğer nazırlardan daha kabiliyetli olan sabık Sadrazam Reşid Paşa'nın makamından uzaklaştırılmasını asla unutmacaktır.

Reşid Paşa'nın yanında yetişenler, diplomatik manevralarda en az onun kadar usta olduklarını bu notaya yönelik tavırlarında gösterdi. Fuad Paşa, çok basit bir diplomatik manevra ile Lord Stratford'un bu hamlesini etkisiz kılmasını bildi. Lord Stratford ile uzun zamandır kişisel bir mücadele halinde bulunan Fuad Paşa, tecrübelerine de dayanarak İngiliz elçisinin bu girişimi

Paris, CPT, 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 17 Eylül 1855, s.155-158.

⁷⁰ *Journal des débats politiques et littéraires*, 2 Ekim ve 8 Ekim 1855.

⁷¹ Notanın İngilizcesi için bkz. *AMAEF, Paris, CPT, 322 deuxième*, Thouvenel'den Walewski'ye, 8 Ekim 1855, s.294-295; Fransızcası için bkz. s.296-297.

karşısında soğukkanlılığını korumasını bildi ve notaya herhangi bir cevap vermedi. Böylece Fuad Paşa'nın hükümete zaman kazandırmasıyla, küçük ama son derece önemli bir ayrıntı fark edildi. Âlî Paşa, Bâbiâî'ye sunulan ve nota denilen belgede İngiltere Dışişleri Bakanı'nın herhangi bir imzası bulunmadığını fark edince, Lord Stratford'un bütün çabalarına rağmen İngiltere'ye resmi bir cevap vermedi.⁷² Zaten Ekim ayının ikisinde Londra'daki Osmanlı elçisi Musurus Paşa, Fuad Paşa'ya İngiliz Hükümetinin Lord Stratford'u teyit etmediğine yönelik şifreli bir yazı göndermişti.⁷³ Böylece Bâbiâî'nin yaklaşık olarak bir aydır kullanmış olduğu diplomatik argümanlar ve dil, İngilizleri ikna etmişti. Bâbiâî'nin ısrarla vurgulamış olduğu sultanın hükümlerlik yetkisini kullanması ve kabine değişikliğinin statükoyu değiştirmeyeceği yönündeki garantisi, Lord Stratford'un bütün çabalarına rağmen İngiliz Hükümeti tarafından, konjektürün de sağladığı fayda ile kabul görmüş oldu.

Bu olay, önemli bir ayrıntının da ortaya çıkmasını sağladı. Lord Stratford'un geri adım atıp atmayacağı bilinmemekle birlikte İngiliz hükümeti ile elçisi, fikir ayrılığına düşmüştü. İngiliz kabinesi, Stratford'un kişisel bir mesele nedeniyle, kritik bir dönemde müttefiklerin ilişkilerine zarar verdiğini düşünmeye başlamıştı. Lord Stratford'un tavrı, Londra'nın almış olduğu kararlarla çelişkili bir durum arz etmekteydi. İngiliz büyükelçi Sultan Abdülmecid ve Bâbiâî ile olan mücadelesi, sadece reform sürecine değil; aynı zamanda Sivastopol ve Kars'ta yaşanan ve Kırım Savaşı'nın en kritik dönemecini oluşturan hadiselerle denk gelmişti. Yani Lord Stratford, kişisel kavgalarının yanında Londra'dan kendisine gelen talimatlar doğrultusunda bu meselelerde İngiliz çıkarlarını sonuna kadar savunmak zorundaydı. Bu sebeple İngiliz elçi, Sultan Abdülmecid ve Bâbiâî'nin hamlelerine tam manasıyla karşılık veremiyordu. Fakat şahsi arzularında direktmenin onu kaybetmeye götürdüğünü geç de olsa anlayan Lord Stratford, manevrasını değiştirmeye karar verdi. Bunda İngiliz Hükümeti'nin özellikle de Lord Clarendon'un önemli bir payı vardı. Lord Clarendon, Bâbiâî ile mücadele etmek yerine, uzlaşmayı planladı.⁷⁴ Böylece Reşid Paşa, Bâbiâî ve Sultan Abdülmecid ile de eski ilişkilerine dönme adına bir şans yakalayabilecek, sabık sadrazama sadaret kapısını tekrar açabilecek adımı atmasını sağlayacaktı. Lakin artık Bâbiâî'de bir Fransız nüfuzunun kurulduğu aşikârdı ve bu yörengeden sapıp yeniden Reşid Paşa ile İngiliz politikalarının ön plana çıkması söz konusu olmayacaktı.⁷⁵

⁷² AMAEF, Paris, CPT, 322 *deuxième*, Thouvenel'den Walewski'ye, 15 Ekim 1855, s.336-337.

⁷³ İngiliz Hükümeti, kabine değişikliğine ilişkin olarak ne bir geri adım beklemekte ne de bu atamadan bir memnuniyet duymaktaydı. BOA.HR.SFR (3) 24-14, (2 Ekim 1855).

⁷⁴ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 12 Kasım 1855, s.57-58.

⁷⁵ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 20 Aralık 1855, s.261.

VI. Sultan Abdülmecid ve Osmanlı-Fransız Yakınlaşmasının Kurulması

1855 senesinin son günlerine gelindiğinde İstanbul diplomasisi o dönemdeki en hareketli günlerini yaşamaktaydı. Bir tarafta barış görüşmeleri, diğer tarafta bu sürecin ayrılmaz bir parçası olan reformlar, özellikle de gayrimüslimlere ilişkin yeni düzenlemeler İstanbul'daki yabancı sefirlerin meşgul oldukları yegâne konuydu. Avusturya temsilcisi Prokesch'in Aralık ayının başında İstanbul'a varışı⁷⁶ ile Bâbıâîl, Fransa, İngiltere ve Avusturya arasında büyük bir pazarlık başladı. Viyana Konferansı'nda alınan dört kararla birlikte, Rusların Kars'ı kuşatmalarının yanında, savaş sonuna yönelik planlar masaya yatırılmıştı. Bütün bu yoğunluk içerisinde sıra dışı bir olay meydana geldi. Sultan Abdülmecid, yaveri Edhem Paşa'yı 24 Aralık'ta Fransız elçisi Thouvenel ile görüşmeye gönderdi. Fransız temsilci açısından bu büyük bir sürpriz idi. Bir yabancı diplomatın saray içerisinde görevli bir şahısla görüşmesi olağandışı değildi. Ancak bizzat Sultan'ın yaverinin yabancı bir ülke temsilcisi ile görüşmesi o güne kadar pek görülmemiş bir şey değildi. Zaten Thouvenel de Edhem Paşa'yı, İstanbul'a varışındaki seremoniden beri ilk defa görmekteydi. Thouvenel daha bu şaşkınlığını üzerinden atmadan, Edhem Paşa'nın sözleriyle büyük bir şaşkınlık yaşamıştı. Çünkü Edhem Paşa, bizzat Sultan tarafından, Thouvenel'in Reşid Paşa hakkındaki görüşlerini öğrenmek üzere görevlendirilmişti: "Sultanımız, beni sizin nezdinize Reşid Paşa hakkındaki görüşlerinizi öğrenmem için gönderdi." Edhem Paşa, misyonunu kısaca izah ettikten sonra sözlerine şöyle devam etti:

Sultan Abdülmecid, Fransa İmparatoru'nun Reşid Paşa'nın sadarete yeniden oturmasına karşı çıkıp çıkmayacağını bilmek istiyor. Bildiğiniz üzere sabık sadrazam, İmparatorunuzun da karıştığı hadislerde azl edildi... İmparator, Reşid Paşa'nın sadarete dönmesinden memnun olacak mıdır?

İstanbul'a henüz gelmiş olmasına rağmen Thouvenel, kısa sürede önemli deneyimlere sahip oldu ve Edhem Paşa'ya bu deneyimlerinden yola çıkıp, oldukça diplomatik bir cevapla Fransa'nın sultanın tercihlerine saygı duymaktan öteye gidemeyeceğini ifade etti. Edhem Paşa'nın sözlerinde gizlediği sırrı tahminde zorlanmayan Thouvenel, Reşid Paşa'nın yeniden sadarete getirilmesi imasına karşılık önemli bir noktayı da özellikle vurguladı: "Sultanın tercihinin yeni bir sorun çıkaracağı da ortadadır." Edhem Paşa, Sultan'ın kararının kesin olmadığını, kabinedeki bir değişikliğe gitmeden önce Thouvenel'in fikrini öğrenmeyi amaçladığını ifade etti.

Fransa elçisi, dikkat çekmek istediği tehlikeyi biraz daha detaylandırarak Osmanlı nazırları arasında meydana gelen hizipleşme ve mücadelelerin böy-

⁷⁶ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 2 Aralık 1855, s.114.

le kritik bir dönemde Osmanlı İmparatorluğu'na büyük zararlar vermesinden duyduğu endişeyi dile getirdi. Thouvenel'in bu uyarısından sonra Edhem Paşa, Reşid Paşa'nın üçlü ittifaka zarar verdiğine işaret ederek "İngiltere'ye haddinden fazla bağlı olduğu düşünülüyor mu?" diyerek Thouvenel'in daha önce iddia ettiği hususa değindi. "İlk nazik konuya ayakbastınız" diyen Thouvenel sözlerine şu şekilde devam etti:

*Fransa, İngiltere'nin nüfuzunu asla kıskanmamıştır. Her iki devlet ordu ve diplomalarını aynı amaç etrafında bütünleştirmiş durumdadır. Biz sadece hakkımızı talep ediyoruz. Yardım ve fedakârlıkta olduğu gibi şartlar karşısında ve güven hususunda eşitlik talep ediyoruz. Reşid Paşa dengeyi iyi tutabildi mi? İzlediği yol makul ve ihtiyatlı mıydı?'*⁷⁷

Thouvenel'in bu cevabından sonra Edhem Paşa, bazı şikâyetlere ilişkin söylentilerin olduğunu belirtti. Bunun üzerine Fransız temsilci:

*Size yemin ederim ki herhangi bir kişi hakkında bir şikâyetim olmadı ve Sultan'ın nazırları ile olan ilişkilerimde onlardan hoşnut kaldığımı majestelerine tekrarlamak isterim... Fuad Paşa, Âlî Paşa, Mehmed Rüşdi Paşa ve Kıbrıslı Mehmed Paşa, İmparatorluğun en saygın adamlarından olup, her yerde fark edilebilecek şahıslardır. Fuad Paşa, Hariciye Nezâreti'nin gerektirdiği bütün kabiliyete sahiptir. Zeki, uysal ve Batılı bütün fikirlere açık birisidir. Âlî Paşa'ya gelirsek; biraz güven eksikliği olsa da ılımlı ve makul fikirlere haiz bir şahsiyettir. Mehmed Rüşdi Paşa eşsiz bir doğruluğu olup, Osmanlı'da atasözü değerine sahip birisidir. Kıbrıslı'ya gelince reformlara son derece açık birisidir. Bunların alternatifi olan Nazırlar nerede?'*⁷⁸

Thouvenel, Edhem Paşa'nın konuşmalarıyla birilerinin Sultan'ın kulağına kendisi hakkında bazı olumsuz şeyler fısıldadığını anlamıştı. Bu dedikodulara üzülen ve sinirlenen Sultan Abdülmecid, gerçeği öğrenmek için Edhem Paşa'yı ona yollamıştı. Hatta Sultan Abdülmecid hâlâ Reşid Paşa'ya sıcak bakmakta ve onu sadarete getirme niyetindeydi: "Sadarete gelip gelmeyeceğini bilmiyorum, lakin sultan, Reşid Paşa'ya sadece makamına dönme ihtimalinden bahsetti... Sultan hâlâ Reşid Paşa'yı düşünüyor."⁷⁹ Edhem Paşa'nın bu son sözleri Thouvenel için bir başka şok olsa da Fransız elçi ihtiyatı elden bırakmadan nazik bir şekilde Fransa'nın statükonun devamınının Reşid Paşa'nın iktidarından daha önemli olduğuna inandığını ifade etti:

⁷⁷ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 24 Aralık 1855, Gizli Yazışma, s.323-329.

⁷⁸ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 24 Aralık 1855, Gizli Yazışma, s.323-329.

⁷⁹ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 24 Aralık 1855, Gizli Yazışma, s.323-329.

Elbette majesteleri tercihlerinde özgürdür. Bununla birlikte ne içeride ne de dışarıda bir nezâret krizi görmüyorum. En azından bunun gerekliliğini Sultan benden daha iyi takdir edecektir ve bu konuyu kendi hükümetime de daha önce danışmıştım. Reşid Paşa'nın önceden tasarlanmış bir şekilde Fransa'nın karşısına çıkacağını zannetmiyorum. Eğer kendini ispatlamış nazırların yetersizliği ya da politik yörengede sert bir dönüş olursa, işte ancak o zaman eski sadrazama dönüşümüzün olacağını düşünüyorum ki günün şartlarında bu ihtimaller mümkün görünmüyor. Sultan'ın imtiyaza dokunacağını da düşünmüyorum. Fransa kabine değişikliğinde önemli bir imtiyaz elde etmişti. Fakat Reşid Paşa sadarete gelmesi için davet edilirse de biz buna karşı bir kavgaya tutuşmayacağız.⁸⁰

Edhem Paşa ile Thouvenel arasındaki görüşme sona ererken Fransız sefir, Edhem Paşa'dan bir ricada bulunarak şu sözlerini Sultan'a özellikle iletmesini istedi: *"Denge oyunu tehlikelidir. İktidar için güç ve sağlamlığın şartlarından birisi istikrardır."*⁸¹ Edhem Paşa'nın bu ani ziyaretinden sonra, Thouvenel kendisi hakkında söylenenleri ve bu söylentilerin kaynağını öğrenmeye karar verdi. Kısa süreli bir araştırmadan sonra dedikoduların arkasında Reşid Paşa'nın olduğunu anladı. Fakat Paşa, bu defa tek başına hareket etmekten vazgeçmiş, saray üzerinde etkili olabilecek şahısları kullanarak planlarını gerçekleştirmeye karar vermişti. Amacı ortadaydı. Zaman kaybetmeden uzun süreden beri uğraş verdiği reform sürecine dâhil olabilme adına yeniden sadaret mührünü eline geçirme arzusundaydı. Bu amaç doğrultusunda saray ile olan bağlantılarını devreye soktu. Öncelikle bir süredir arasının bozuk olduğu eski Serasker Rıza Paşa ile yakınlaştı. Ardından da oğlu Ali Galip Paşa ile Sultan Abdülmecid'e sesini duyurmaya çalışıyordu. Bilindiği gibi Ali Galip Paşa Sultan Abdülmecid'in damatlarından birisiydi. Diğer taraftan o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Londra elçiliği görevinde bulunan Musurus'un kayınpederi Prens Vogorides, Lord Stratford'un en eski ve yakın arkadaşı idi.⁸² Musurus, Hariciye'de yükselmesinde Lord Stratford'a çok şey borçluydu. İşte Prens Vogorides diplomatik kulislere Fransız temsilcisi aleyhine kulis yapmaktaydı. Thouvenel için Osmanlı kabinesinde bulunan nazırlardan rahatsız olduğuna ilişkin haberler çıkartılmıştı. Thouvenel İstanbul'daki durumun çok kritik olduğunu Fransız Dışişleri Bakanı Kont Walewski'ye gizli ve özel yazışmalarla aktarmaktaydı.⁸³

⁸⁰ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 24 Aralık 1855, Gizli Yazışma, s.323-329.

⁸¹ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 24 Aralık 1855, Gizli Yazışma, s.323-329.

⁸² Musa Kılıç, "Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), s. 34.

⁸³ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 24 Aralık 1855, Gizli Yazışma, s.323-329 ve 27 Aralık 1855, Özel Yazışma, s.331-336.

Thouvenel, Edhem Paşa'nın nezdine gönderilmesini ilk anda büyük bir şaşkınlık ve tereddüt ile karşılarsa da daha sonra sultanın bu hareketinin Reşid Paşa'nın oyununu bozmaya yönelik kurnazca bir hamle olduğunu anlamış gibiydi. Thouvenel, baştercüman Schefer aracılığıyla Sultan Abdülmecid'e bir mektup yolladı. 25 Aralık 1855'te Çırağan Sarayı'nda Schefer, Sultan Abdülmecid ile bir araya geldi. Görüşmede Schefer, Fransa'nın mevcut kabineden bir rahatsızlığı bulunmadığı gibi, Thouvenel'in de Reşid Paşa ile herhangi bir sorunu bulunmadığını, dahası bir düşmanlık beslemediğini belirtti. Bu ifadeleri Thouvenel'in yazmış olduğu mektuptan okuyan Schefer'in son cümlesi, Sultan Abdülmecid üzerinde son derece etkili olmuştu: "*Denge oyunu son derece tehlikelidir.*" Schefer sultanın bu cümleyi duyduğunda Türkçe metinden altını çizdiğini ve oldukça etkilendiğini belirtir.⁸⁴ Gerçekten de kısa bir süre sonra Sultan Abdülmecid, Edhem Paşa ile yine Thouvenel'e ulaşarak kabinede bir değişiklik yapmayacağını açıkça ifade etti. Böylece Reşid Paşa'nın son hamlesi de sonuçsuz kalmış oldu.⁸⁵

VII. Osmanlı-Fransız Yakınlaşmasının Aktörleri ve Üstlendikleri Roller

1855 yılı, ama özellikle de ikinci yarısı, Osmanlı-Fransız ilişkilerinin son elli yıllık tarihinin belki de en kritik dönemini teşkil etmiştir. Çünkü 1789 ihtilalinden beri eski işlevini yitirmiş olan ilişkilerin kurucu retoriği niteliğindeki "*kadim dostluk*" yeniden gündeme gelerek iki ülkenin eski rejim döneminde olduğu gibi yeniden müttefik olma şansı doğmuştur. Osmanlı İmparatorluğu ile Fransa arasında meydana gelen bu yakınlaşma zamanla ittifaka dönüştü. Bu ittifak şuurlu bir tercihten başka bir şey değildi. İttifakın meydana gelmesinde Âlî Paşa ve Fuad Paşa en önemli rolleri üstlenmişlerdi. Âlî Paşa ve Fuad Paşa'nın tıpkı Fransız meslektaşları gibi genç yaşta olmaları bunları birbirine yaklaştırmış, bu iki Osmanlı nazırının mükemmel yakın Fransızca bilgileri de iletişimin kolayca kurulmasında önemli bir etken olmuştur.⁸⁶ Her iki Nazır da Osmanlı sarayındaki bazı gizli bilgileri Fransız sefareti ile paylaşmakta, adeta Fransız sefaretinin bilgi alma kaynağını oluşturmaktaydılar. Fransız Maslahatgüzar Benedetti'nin İstanbul'a yeni atanan Thouvenel'e yolladığı mektubunda kullandığı ifadeler İstanbul'daki yeni atmosferi gayet güzel özetlemekteydi:

*Sarayın sırlarının Fransa Sefareti'ne hiç de kapalı olmadığını göreceksiniz ve orada, çıkarları gereği kendilerini Fransa'yla işbirliğine adanmış insanlarla karşılaşacaksınız. Her zaman olduğu gibi, size asıl zorluğu, soylu Lord çıkaracaktır.*⁸⁷

⁸⁴ AMAEF, Paris, CPT, 323, Schefer'den Thouvenel'e, 25 Aralık 1855, s.323-329, s.341-343.

⁸⁵ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 27 Aralık 1855, Özel Yazışma, s.336.

⁸⁶ Şeni, a.g.e., s.54-57.

⁸⁷ Şeni, a.g.e., s.46.

Dönemin en önemli tanıklarından ve Thouvenel'in yeğeni olan Lady Fontmagne da Fransız Sefareti'nde en sık görülen devlet erkânının Âlî Paşa ve Fuad Paşa olduğunu teyit etmekteydi.⁸⁸ Fransa tarafında ise dönemin hassasiyetine binaen, Thouvenel'den ziyade Türkçe bilgisi son derece iyi olan Schefer'in ortaklığın kurulması adına görevlendirildiği görülmektedir. Çünkü Thouvenel'in Osmanlı nazırları ile çok fazla içli dışlı olması, İngiliz Stratford'un komplo teorilerine destek vermek anlamına gelecekti. Bu sebeple Schefer, her iki Osmanlı nazırı ile son derece samimi bir ilişki kurmuştu. Mesela Fuad Paşa'nın, baş tercüman Schefer'e 9 Eylül 1855 tarihinde Lord Stratford ile Abdülmecid arasındaki görüşmeyi detaylı bir şekilde anlatırken "...*Size orada ne geçtiğini anlatacağım. Sizden ricam bunun aramızda kalması, bu çok gizli...*"⁸⁹ şeklinde kullandığı ifadeler, Bâbiâlî ile Fransız sefaretinin ilişki düzeyini açıkça ortaya koymaktadır.⁹⁰ Diğer bir örnek ise Paris Barış görüşmeleri sırasında yaşandı. Islahat Fermanı'nın (18 Şubat 1856) Paris Barış Antlaşması'nda (30 Mart 1856) zikredilmesi tartışmalarının en hararetli olduğu dönemde Osmanlı kabinesi nihai karar için 12 Mart 1856'da bir araya gelmişti. Toplantının tam ortasında Fransız Büyükelçiliği baş tercümanı toplantıyı bölerek Fuad Paşa'ya alınması gereken karar hakkında Fransa'nın görüşünü telkinde bulunup, Osmanlı kabinesi yönlendirmeye cesaret edebildi.⁹¹

Bu ortaklığın en önemli aktörü ise Abdülmecid'in bizzat kendisiydi. Sultan, Reşid Paşa'nın istifasındaki tavırlarıyla fitilini ateşlediği Lord Stratford ve İngiliz karşıtlığını Fransız ittifakına dönüştürmek için önemli diplomatik manevralarda bulundu. Bunun için de Bâbiâlî'dekilerden bile fazla güvenilebileceği şahısları, yani damatları kullandı. Edhem ve Ahmed Fethi Paşalar, Sultan'ın Fransa sefareti ile en mahrem görüşmelerini yapan kişilerdi. Sultan'ın sadaret konusundaki tavrı, bir sonraki bölümde bahsedilecek olan Paris Barış Antlaşmasındaki sorunların giderilmesinde de kendini gösterecekti. Fakat olayların en can alıcı noktası, Sultan Abdülmecid'in bizzat hem de sarayın dışında gizli bir şekilde, Thouvenel ile görüşmesiydi. Sultan'ın Osmanlı tarihinde eşine pek rastlanmayacak bu hareketi, kararındaki ısrarı göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Fransız ve Osmanlı ittifakı diplomatik dile de inanılmaz derecede yansımıştı. Bâbiâlî ile İngiltere sefiri arasında yaşanan gerilimde Thouvenel'in Fransız Dışişleri Bakanı Kont Walewski ile olan yazışmalarındaki üslubun Âlî Paşa

⁸⁸ La Baronne Durand de Fontmagne, *a.g.e.*, s.45.

⁸⁹ AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Schefer'den Thouvenel'e, 10 Eylül 1855, s.86.

⁹⁰ Schefer, bu görüşmeleri en ince ayrıntısına kadar anlatmasına rağmen, Thouvenel en hassas konularda, Schefer'in verdiği raporları teyit etmek amacıyla Osmanlı nazırları ile birebir görüşmekteydi. Bu sebeple, Thouvenel'in Fransız Hariciye Nezâreti ile yapmış olduğu yazışmalarda aynı konunun farklı tarihlerde iki defa anlatıldığına rastlamak pek de sıra dışı bir durum değildir. Genelde Schefer'in bilgilerini teyit eden Thouvenel, bazen Osmanlı nazırlarından daha detaylı bilgiler de alabilmekteydi.

⁹¹ AMAEF, Paris, CPT, 325 première, Schefer'den Thouvenel'e, 22 Mart 1856, s.148-150.

ve Fuad Paşa'nın kullandığı dil ile birebir aynı olduğu görülmektedir. Mesela Thouvenel, Reşid Paşa'nın istifası ve kabine değişikliği sonrasında kaleme aldığı raporunda İstanbul'da *geri dönülemez bir yolun başlangıcında* olduklarını anladiğini ifade etmekteydi.⁹² Eğer sadece Fransız belgelerine bakılsaydı, yaşanan gelişmelerden sonra genç yaşına rağmen Thouvenel'in Bâbîâlî'deki bu gelişmeleri inanılmaz bir öngörü ile yorumladığı, dolayısıyla olayları analiz yeteneğinin de son derece üstün olduğu sonucuna varılabilirdi. Halbûki Osmanlı belgelerine bakıldığında durumun hiç de böyle olmadığı görülmektedir.

Fuad Paşa, Musurus'a yolladığı sorunun git gide büyüdüğünden şikâyet ettiği özel ve gizli bir yazışmada (*particulière et confidentielle*) Bâbîâlî ile İngiliz sefir arasındaki gerilimin *geri dönülemez bir yola girdiğini* ifade etmekteydi. Bu özel ve gizli belge, Thouvenel'in raporundan tam bir ay önce, 2 Ağustos 1855 tarihidir ve Thouvenel, bu raporunu Sadrazam Âlî Paşa ile yaptığı görüşmeden hemen sonra kaleme aldığını ifade etmektedir. Öyle anlaşılıyor ki Fransız ve Osmanlı diplomatların aynı olay için aynı ifadeleri kullanmaları pek de tesadüf değildi. İngiltere politikasına karşı ortaya atılacak argümanlar iki taraf arasında yapılan görüşmelerde kabul edilmiş gibi görünmektedir.⁹³

Bu süreç içerisinde Thouvenel büyük bir diplomatik başarıya imza atmıştır. Kariyerinin doruğuna ulaşmasını sağlayan şey, İstanbul'da yani Doğu'da göstermiş olduğu başarıdır. Onun ileride Dışişleri Bakanı olmasının en temel sebebi Kırım Savaşı'nın en kritik döneminde, uzun zamandır İstanbul'da hâkim olan Stratford'un dolayısıyla da İngiltere'nin nüfuzunu kırmış olmasıdır. Onu diğer Fransız temsilcilerden farklı kılan husus, Lord Stratford'un hatalarını iyi bir şekilde analiz ederek bundan yararlanmasını bilmesidir. Elbette Reşid Paşa'nın da onun İstanbul'a geldiği dönemde iktidardan uzaklaş(tırıl)mış olması da Thouvenel açısından büyük şanstı. Fakat yine de Thouvenel, Fransız hükümetinin almış olduğu kararlar doğrultusunda İngiliz meslektaşısı ile doğrudan bir mücadeleye girişmediği gibi onu haklı kılacak ya da eline koz verebilecek bir tavir sergilemekten de özellikle kaçındı. Nora Şeni, Fransız diplomatın İngiliz meslektaşısına karşı uygulamış olduğu taktiği "*kadife bir eldiven içinde demir bir yumruk*"a⁹⁴ benzeterek Thouvenel'in akılcı politikasını güzel bir şekilde tasvir etmiştir.

Thouvenel'i başarıya götüren bir diğer husus ise İngiliz elçinin hatalarına düşmemek oldu. Stratford, nüfuzunun ve kibrinden destek alarak sadece Bâbîâlî değil; aynı zamanda Sultan Abdülmecid'in iradesine bile müdahale etmeye cesaret etmişti. Osmanlı devlet adamları tarafından duyulan nefret doğuran bu tavırları, Fransız temsilcisi tarafından dikkatle takip edilmişti. Benzer

⁹² AMAEF, Paris, CPT, 322 première, Thouvenel'den Walewski'ye, 3 Eylül 1855, s.37-38.

⁹³ Thouvenel'in raporu için bkz. Fuad Paşa'nın Musurus ile yaptığı özel ve gizli yazışma için bkz. BOA.HR.SYS 903/3-7, (2 Ağustos 1855).

⁹⁴ Şeni, a.g.e., s.50.

tavirlardan kaçınan Thouvenel, Sultan'ın ve Bâbiâlî'nin kararlarına daima saygı göstermişti. Kararlara olan itirazda kullandığı yumuşak ve akılcı üslup, kendisinin saray tarafından çabucak kabullenilmesini sağladı. Ayrıca diplomatik entrikalardan uzak durma eğilimi de Bâbiâlî tarafından takdir ile karşılanmıştı. Abdülmecid ve Bâbiâlî'nin Stratford ile giriştiği mücadelede tarafsız kalması, Thouvenel'e İstanbul'da yeniden Fransız nüfuzunu kurma başarısını sağlamıştı. Fakat özellikle Âlî Paşa ve Fuad Paşalar tarafından bu süreçte gizli ya da açık bütün bilgilerin Thouvenel ile paylaşılması, onun "tarafsız görünme" stratejisinde önemli bir paya sahip olmuştur. Sarayda ve Bâbiâlî'de yaşanan çoğu gelişmeler, hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun izleyeceği politikalar bile Fransız temsilcisine aktarılmaktaydı. Böylece Thouvenel hem tarafsız görünerek hem de bu ilişkiler ağı ile Saray ve Bâbiâlî'de itibar kazanarak iki ülkenin yeniden yakınlaşmasını sağladı. Bâbiâlî ve Fransa Sefareti arasında kurulan yakınlaşmanın tam bir ittifak düzeyine ulaştığını söylemek her ne kadar zor görünse de İngiliz karşıtlığı noktasında tam bir dayanışma ile hareket ettikleri söylenebilir. Mustafa Reşid Paşa'nın istifasıyla başlayan bu sürecin kısa ama en net tasvirini, dayanışmanın mimarlarından Thouvenel'in Dışişleri Bakanı Kont Walewski'ye gönderdiği raporundaki cümleler ile yapmak daha doğru olacaktır:

... Lord Clarendon, Reşid Paşa'yı yeniden sadarete getirmeyi ve Sultan üzerindeki etkisini yeniden sağlamayı amaçlamaktaydı. Peki, bu mümkün müdür? Bana göre bugün, artık böyle bir şeyin olması çok zor görünüyor. Osmanlı kabinesi ile bir ortaklık içerisindeyiz ve Lord Stratford'un bizim Doğu'daki çıkarlarımızı engellemesi bundan sonra mümkün değil gibi. Zaten Reşid Paşa gibi şahıslar da nüfuzlarını kullanmaktan çok uzaktalar. Fransa, dört ay süren bu kavgada İngiltere'ye karşı üstün gelmiştir.⁹⁵

Sonuç

Fransa, Kırım Savaşı esnasında elde etmiş olduğu askeri başarılarını, "Doğu Sorunu" politikasında siyasi ve ekonomik bakımdan yeni kazanımlara dönüştürme adına 1855 yılının ortalarında harekete geçmişti. Mısır'da bir kanal açılarak Kızıldeniz ile Akdeniz'in birleştirilmesine ilişkin projeye başlayan süreç, İstanbul'da özellikle Sultan Abdülmecid döneminden beri Reşid Paşa ve Lord Stratford aracılığıyla süre giden İngiliz nüfuzunu alt etmeye ve akabinde Osmanlı İmparatorluğu'nun hem iç hem de dış politikasında olabildiğince etkin olmayı amaçlayan bir gelişim gösterdi. Tam bu noktada hem Sultan Abdülmecid'in hem de Fransa'nın çıkarlarının örtüştüğü apaçık ortadadır. Sultan Abdülmecid, Reşid Paşa ve Fransızların deyimiyle, hamisi Lord Stratford'un

⁹⁵ AMAEF, Paris, CPT, 323, Thouvenel'den Walewski'ye, 19 Kasım 1855, s.84-85.

müdahalelerine bir son vermek, Fransa ise Doğu'daki çıkarları adına bu iki devlet adamının nüfuzunu kırmak istiyordu. Neticede meydana gelen ittifakın asıl önemi, reform sürecinin ortaya çıkışında kendisini gösterdi. 1856 yılında yayımlanan Islahat Fermanı, Sultan'ın ve Âlî Paşa ile Fuad Paşa'nın onayladığı, Avusturya'nın da desteklediği Fransız metni temel alınarak hazırlandı. Eğer bu yakınlaşma gerçekleşmeseydi, Islahat Fermanı'nın çok daha radikal bir hal alma ihtimalinin olduğunu söylemek gerekir. Bu minvalde, Âlî Paşa ve Fuad Paşa'nın Fransız yanlısı politikalarını, her ne kadar çıkar ilişkilerini barındırsa da, Osmanlı İmparatorluğu'nun selametinin bu ülkeyle olan ilişkilere bağlı olduğuna inanmaları olarak algılamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Diğer taraftan, Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki bu yakınlaşmanın kadim dostluğu yeniden canlanmasından ziyade belli bir dönemde, belli bir amaç uğruna yapılmış bir dayanışma olarak düşünmek, daha doğru olacaktır. Aslında Âlî Paşa ve Fuad Paşa, Fransa ile meydana gelen bu yakınlaşmanın uzun soluklu bir dönem olacağını tahmin ediyorlardı. Lakin Osmanlı Sultanı Abdülmecid'in karakteri gereği, sergilediği denge oyunu kısa bir süre içerisinde Reşid Paşa'nın yeniden iktidara oturmasına neden oldu. Daha sonra yaşanan iç ve dış istikrarsızlıklar, keza Fransa'da Kırım Savaşı ile koltuğunu sağlamlaştıran III. Napolyon'un izlediği emperyal politikalarla Osmanlı-Fransız ilişkileri zayıflamaya başladı. Bu gelişmeler, Âlî Paşa ve Fuad Paşa'nın Fransız modeline dayalı yeni bir sistem kurma hayallerinin önüne geçti. Edouard Thouvenel açısından bakıldığında bu yakınlaşmanın sağlanması ve daha sonraki beş yıllık elçilik döneminde Osmanlı nazırları ile kurmuş olduğu yakın ilişki ona Fransa'da Dışişleri Bakanlığı'nın verilmesini sağlamıştı. Böyle bir makamın ona tahsisi Fransa'nın İstanbul'daki nüfuzuna ne kadar ehemmiyet verdiğini göstermesi açısından önemlidir. Onun başlattığı bu yakınlaşma ve kurulan ittifak 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kadar Fransa'nın İstanbul'da önceki dönemlere nazaran daha etkin bir politika yürütmesinde de etkili olmuştur.

Abstract

Edouard-Antoine de Thouvenel and the Diplomatic Struggle Between Allied Diplomats During the Crimean War (1853-1856) in the Light of the French Archival Documents

The Crimean War, a turning point in the Ottoman history, was not only fought in military arena. While the war between the Russian Empire and the allied forces (France, Britain and the Ottoman Empire) was going on, a fierce diplomatic struggle took place among the allies. In Istanbul, the French and British diplomats exerted pressure on the Porte in order to encourage it to implement some reforms. Actually, these reforms were not only designed to improve the conditions of the Empire but also to increase their influence over the Porte for their own interests. Great Britain already had been carrying out an effective policy through its long-standing representative of Istanbul: Lord Stratford. For the French government, the Crimean War provided a chance for renewing its old friendship with the Ottoman Empire, weakened since the diplomatic crisis and rupture at the time of Bonaparte. Clash of interests and a diplomatic crisis between France and Britain, was, therefore, inevitable. This study focuses on this particular issue and tries to follow the complicated diplomatic maneuvers in the 1855, when it became obvious that the allied forces would defeat Russia. Although the diplomatic struggle took place between Thouvenel, the French ambassador, and Stratford, the British ambassador, the Porte was not very passive either. On the contrary, Sultan Abdulmecid and his ministers, Ali Pasha and Fuad Pasha, were following the diplomatic maneuvers of these diplomats and sometimes even directing them. In the end, the French became the winners of the diplomatic struggle as the Porte wished.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi)

A.AMD 59-70, (1271).

C.AS. 852-36449 (29 N 1271/15 Haziran 1855).

İ.DH 327-21350, (17 Z 1271/31 Ağustos 1855); 337-22113, Lef 40, (11 L 1272/21 Aralık 1855).

İ.HR 122-6105, Lef 3, (8 Za 1271/23 Temmuz 1271).

İ.HR 123-6128, (22 Za 1271/6 Ağustos 1855).

H.R.MKT 116-79, (30 Za 1271/14 Ağustos 1855).

HR.SFR (3), 20-23, (1855).

HR.SFR (3) 21-24, (4 Haziran 1855).

HR.SFR (3) 24-14, (2 Ekim 1855).

AMAEF (Archives du ministère des Affaires étrangères français-Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivi)

Paris (La Courneuve)

Affaires politiques-Affaires politiques jusqu'en 1896 (CPT)

No: 312, 320, 321, 322 première, 322 deuxième, 323, 324 première, 325 première.

Affaires Diverses Politiques, Turquie

No: 8.

Mémoire et Documents

No: 114.

Gazeteler

Journal des débats politiques et littéraires

Le Siècle.

*Takvîm-i Vekâyî***Osmanlı Tarihleri**

AHMED CEVDET PASA, *Tezâkir*, 1-12, (Haz.Cavid Baysun), Ankara: TTK Yayınları, 1991.

HAYREDDİN, *Vesâik-i Tarih ve Siyasiyye*, s.22-23 Dördüncü Kitap, İstanbul: Ahmed İhsan ve Şürekâsı1329.

AHMED LÜTFİ EFENDİ, *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, 9, (M. Münir Aktepe Haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

Basılmış Belgeler

Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2006.

Great Britain, House of Commons. Eastern Papers, Part XVIII, Correspondence Respecting Christian Privileges in Turkey, (1855-1856).

Araştırma Eserleri

AKYÜZ, Fatih "Kırım Savaşı'nın Lojistiğinde İstanbul'un Yeri" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2006).

Annuaire encyclopédique: Politique, économie sociale, statistique, administration, sciences, littérature, beaux-arts, agriculture, commerce, industrie, 7, Paris: Bureau de l'Encyclopédie du XIXe siècle, 1867.

BADEM, Candan, *Kırım Savaşı ve Osmanlılar*, çev. Eşref Bengi Özbilen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2017.

BASTIDE, Charles, "The Anglo-French Entente under Louis-Philippe", *Economica*, 19, 1927, s.91-98.

BENEDETTI, Vincent, *Essais diplomatiques (nouv. sér.)*, Paris: E. Plon, Nourrit et cie, 1897.

BERKES, Niyazi, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007.

BESBELLİ, Saim, *1853-1856 Osmanlı-Rus ve Kırım Savaşı Deniz Harekâtı*, Ankara: Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Başkanlığı, 1977.

BEYDİLLİ, Kemal, "Mustafa Reşid Paşa", *TDVİA*, 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s.348-350.

BUDAK, Mustafa, "1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1993).

CASE, Lynn M. "A Duel of Giants in Old Stambul Stratford versus Thouvenel", *The Journal of Modern History*, 35/3, 1963, s. 262-273.

CHASSAIGNE, Philippe, "L'Angleterre, ennemie héréditaire?", *Revue historique des armées*, 264, 2011, s.3-10.

DE FONTMAGNE, La Baronne Durand, *Kırım Harbi Sonrasında İstanbul*, (Çev. Gülçiçek Soytürk), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1977.

DERECİ, Şeyma, "Stratford Canning'in İstanbul Elçiliği (1824-1832)" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2011).

EBU MANNEH, Butrus "Âli ve Fu'ad Paşaların Bâb-ı Âli'deki Nüfuzlarının Kökleri" Çev. Fatih Yeşil, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006, s. 325-334.

FIGES, Orlando, *Kırım Son Haçlı Seferi*, (Çev. Nurettin Elhüseyni), İstanbul: YKY, 2012.

HANIOĞLU, M. Şükrü, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2008.

KELEŞ, Erdoğan, "Osmanlı, İngiltere ve Fransa İlişkileri Bağlamında Kırım Savaşı" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

KILIÇ, Musa, "Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler (1836-1876)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013).

Kırım Savaşı, (Der.) Aziz Kaylan, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1975.

KODAMAN, Bayram, *Les Ambassades de Moustapha Réchid Pacha à Paris*, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

KÖREMEZLİ, İbrahim, "Ottoman War on the Danube: State, Subject, and Soldier (1853-1856)" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bilkent Üniversitesi, 2013).

KÜÇÜK, Cevdet, "Abdülmecid", *TDVİA*, 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, s.259-263.

LACOUR, P. Challemel, "Les Hommes d'Etat de la Turquie, Aali Pacha ve Fuad Pacha", *La Revue des deux Mondes*, 73 (livraison du 15 Février), 1869, s. 886-925.

LANE-POOL, Stanley, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning, Viscount Stratford de Redcliffe: From His Memoirs and Private and Official Papers*, 2, London: AMS Press, 1888.

LANGLOIS, Victor, "Réchid Pacha et les réformes en Turquie," *Revue de l'Orient, de l'Algérie et des Colonies*, 7, 1858, s.1-18.

LESSEPS, Ferdinand Marie de, *Lettres, journal et documents pour servir à l'histoire du canal de Suez*, Paris: Didier et cie, 1875.

MOSSE, W. E. "The Return of Reschid Pasha: An Incident in the Career of Lord Stratford de Redcliff", *The English Historical Review*, 68 (269), 1953, s.546-573.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim, 2000.

ÖZCAN, Besim *Sinop Deniz Felaketi*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Kültür Yayınları, 2008.

ÖZTUNA, Yılmaz *Tanzimat Paşaları, Ali Paşa ve Fuad Paşalar*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2006.

PALMER, Alan *1853-1856 Kırım Savaşı ve Modern Avrupa'nın Doğuşu*, (Çev. Meral Gaspıralı), İstanbul: Sabah Yayınları, 1999.

PICHOT-BRAVARD, Philippe, *Le pape ou l'empereur les catholiques et Napoléon III 1848-1870*, Paris: Tempora, 2008.

POOLE, C.M. Stafford "Eugene Boré and the Vincentian Missions in the Near East", *Vincentian Heritage Journal*, 5 (1), 1984, s.59-102.

PRICE Roger, III. *Napoléon and the French Second Empire*, London: Taylor & Francis, 1997.

Savaştan Barışa 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Anlaşması (1853-1856) (22-23 Mayıs 2006), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2007.

SUNAY, Serap, "Damat Mehmed Ali Paşa'nın Hayatı ve Siyasi Mücadelesi (1813-1868)" (Basılmamış Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

ŞENİ, Nora, *Marie ve Marie Konstantiniye'de Bir Mevsim (1856-1858)*, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.

ŞİMŞEK, Eyyub "Sinop Baskının Fransız Kamuoyuna Yansımaları ve Fransız Filosunun Karadeniz'e Girişi (1853-1854)", *KAREN*, 3/3, 2017, s.69-102.

TAŞKIN, Figen, "Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu" (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

TEMPERLEY, Harold "The Last Phase of Stratford de Redcliffe, 1855-8", *The English Historical Review*, 47 (186), 1932, 216-259.

THOMPSON, J.M. *Louis Napoleon and Second Empire*, New York: The Noonday Press Language, 1955.

THOUVENEL, Edouard Antoine, *la Hongrie et la Valachie, souvenirs de voyages*

et notices historiques, Paris: Arthus Bertrand, 1840.

THOUVENEL, Louis *Pages de l'histoire du Second Empire d'après les papiers de M. Thouvenel*, Paris: Plon Nourrit et Cie, 1903.

TODD, David, "A French Imperial Meridian 1814-1870", *Past and Present*, 210 /1, 2011, s.155-186.

UYGUR, Fatma, "Fransız Büyükelçi Edouard Antoine Thouvenel ve İstanbul", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18/3, 2014, s. 353-378.

UYGUR, Fatma, "XIX. Yüzyıl Fransız Seyyah ve Diplomatı Edouard Antoine Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti" (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

ÜNVER, Metin "Tanzimat Dönemi Bir Osmanlı Paşasının Biyografisini Yazmak Cihan Seraskeri Hasan Rıza Paşa", *İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*, İstanbul: Sır ve Hikmet Yayınları, 2016, s. 205-222.

WILSON, Arnold T. *The Suez Canal, Its Past, Present and Future*, London: Oxford University Press, 1939, s.17.